

Liszt Ferenc m vészetének jelenléte a századforduló utáni id kig

Ha Liszt zenéje még nem is juthatott el Suomiba a legjobb finn énekesnőnek alkalma volt a mesterrel találkozni. Johanna von Schoultz szopránénekesnőről van szó, aki 1813. március 6-án született Stockholmban. Szülei az 1809-ben Suomit sújtó kegyetlen orosz-svéd háborúban menekültek át a svéd fővárosba. Apja korán elhunyt. Szegénységben éltek. Crelius svéd professzor ingyen tanította. Tünetmentes gyorsasággal fejlődött. A szigorú svéd kritika is elismerte három oktávon szárnyaló, tisztán csengő hangját, melyet hatalmas erő táplált. Minden estje végén svéd és finn népdalokat énekelt ráadásnak.

Finnországi körútja diadalmenet volt. Majd a Párizsi Olasz Operában az Anna Boleyn egyik mellékszerepét énekelte. Honfitársa, Johan Reinhold Aspelin ilyen helyszíni tudósítást küldött Helsinkibe; "Johanna nagyobb figyelmet keltett, mint a főszerepet éneklő Julia Grisin". Johanna Lisztel való találkozásáról a sok szóbeli adat mellett kevés írott dokumentum maradt fenn.

Aspelinnek a Suomen Kuvalehti-Finn Képesújság 1878-évi számába írt "Suomen satakieli-Suomi csalogánya J.S" életrajzi adatait követve megtudjuk, hogy Johannát egy firenzei fellépésén gróf De la Rochefoucauld, a Párizsi Opera igazgatója anyjával együtt meghívta párizsi irodalmi szalonjába. Itt Johannát énekelni kérték. A máig híres szalon akkor ott jelenlevő nagyszámú hallgatói között voltak Liszt, Auber, Thalberg, Heine, Chopin és az éppen orosz-finn körútra induló tenorista, Rubini. A házigazda feljegyzése szerint a vendégek élvezettel hallgatták Johanna tisztán csengő, friss északi hangját és a talán legszebb finn népdalt; "Tuoll, on mun kultani" "Amott az én aranyom".

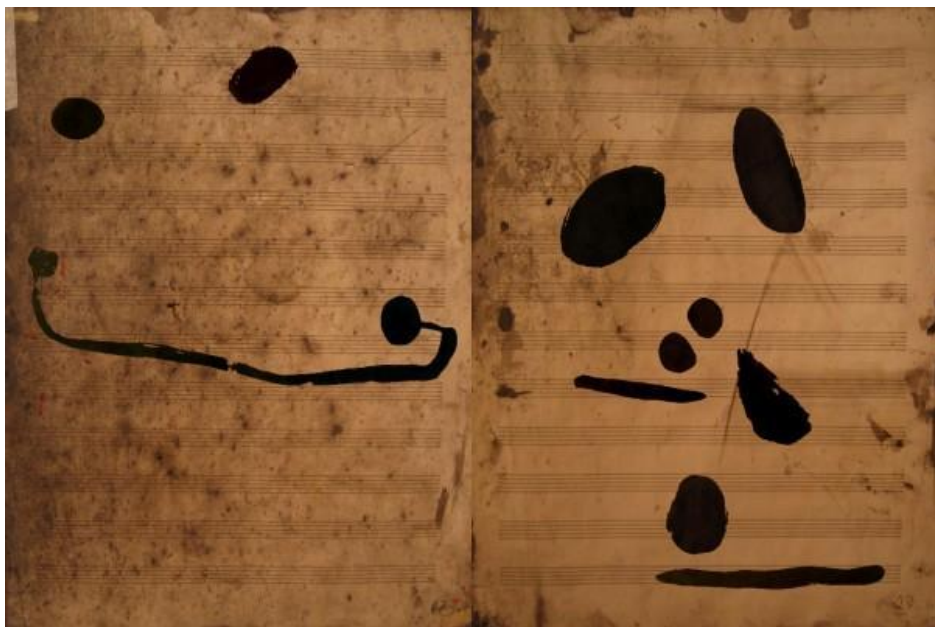
Az a-mollban fogant ősi dal Karéliából (Karjala) származik és egy fellépő nagy szexettel kezdődik, mintha csak a Gerencséri utca népdalunkat hallanánk. Hasonló Liszt Funérailles zongoradarabjának ereszkedő kezdő hangsorához.

Johanna szép sikereket arat Rossini Tell Vilmosának Matilda szerepében. A szerző ezután ingyen tanítja és kedves leányának szólítja. Donizetti külön operát írt számára. Johanna 1836 telén már Rómában énekelt, majd Firenze, Siena és Torino után Milano következett, ahol 1837 őszén, 24 évesen a Scala Operában Liszt Ferenc zongoraestjén két számmal közreműködött. Többé nem találkoztak.

A Firenzei Hírek ezt írta Johannáról: "a művésznő már Basta asszony és Unger kisasszony nyomain jár." Szép találkozója volt ez a finn Johanna és a székesfehérvári magyar születésű Unger Karolina énekesnőnek, akit Liszt is sokra tartott. 1)

Finnország csalogányát a L, Omnibus nápolyi újság 1836.02.12 száma szerint a közönség Giowane graziosa - bájos Johannánk kiáltásokkal, lábdobogással és tapsviharral köszöntötte.

Berlinben Nachtigall aus Finnland Csalogány Finnországból névvel tisztelték meg. 1863 február 28-án, Isten különös kegyelméből éppen a Kalevala napján hunyt el Helsinkiben. Ő a legszebb Suomit Liszt Ferenchez kötő hajsztálér. 2)

Vály Sándor: A QBOOK-3

Vály Sándor: A QBOOK-4

Louis Hallencreutz Liszt tanítványa adott zongoraestet 1843 március 10-én Stockholmban a Riddarhuset - Lovagteremben. A közönség soraiban számos finn, észt, lett, litván is ült, akik az orosz- svéd háború után a tengeren átkelve menekültek svéd földre.

Helsinkibe pedig a Liszt által felfedezett Ferdinand David hegedűművész húga, Luise Dulcken jött el 1833 decemberben Londonból koncertezni. Őt követte Theodor Stein Hamburgból, aki magyar zenét is játszott. Hummel h-moll zongoraversenyét a közönség kérésére megismételte.

Majd a Liszttel koncertezett és Pesten is járt Ole Bull norvég hegedűs lépett fel 1838 májusában. Csak éppen Liszt Ferenc zenéjéből nem csendült fel Finnországban egyetlen hang sem.

Reguly Antal tudós magyar jogász és nyelvész érkezett 1839-ben Stockholmból Helsinkibe. Volmer Schildt Kilpinen városi körorvosnál lakott. Meghívták őt Ramsay tábornok házába, ahol a magyar, finn, svéd, német baráti kör gyűlt össze. Leírja, hogy Ätter tábornok két magyar népdalt zongorázott nekik teljesen kifogástalanul. Kérdésére mosolyogva közölte, hogy Magyarországon tanulta őket, ahol József nádor orosz feleségének kíséretéhez tartozott. Rajnai és magyar borokat szolgáltak fel. 3)

Hasonlóan érdekes esetre derül fény Johan Vilhelm Snellman (1806-1881) - a finn Széchenyi - útinaplójából. Stuttgartban Miksa Hauser osztrák-magyar hegedűvirtuóz, Drezdában pedig az olasz újságban korábban éppen Johanna von Schoultz finn énekesnővel közös nevezőn említett magyar Karolina Unger énekesnőt hallotta. Snellman szép ülő szobra Helsinkiben a Szenátus tér feletti Finn Bank - Suomen Pankki előtt található. Sokra tartotta Deák Ferencet. 4)

Északi koncertkörútján Liszt Ferenc 1842. március 16-án érte el az orosz határt. Rövid időre megállt Tilsitben. Ott, ahol Napoleon és Sándor cár 1807 júliusi szövetsége Oroszországnak juttatta (1809-1917) a Svéd Királyságtól elszakított Finnországot. Innen írta: "Mi értelme az én hiú hírnevemnek? Miért e sok gyötrődés és tévelygés? Az, amit közönségesen költői képességnek neveznek, úgy érzem, hogy nő és élénkül bennem." 5)

A mester március 16-án, 18-án, és 22-én három szólóestet adott Rigában a városi színházban. A két utóbbiban a helyi Opera énekesnője Frau Hoffmann is több ének számmal működött közre. 24-én a Weber: F-moll Konzertstück szólistája volt. A helyi zenekart az Opera karmestere dirigálta. 6)

Ekkor hallotta Lisztet zongorázni August Fredrik Soldan svéd-finn mérnök, a Helsinki Pénzverde igazgatója, akít a helsinki "filozófus Soldan" néven kedveltek. Soldan éppen a Baltikumban utazott és részt vett az egyik Liszt zongoraesten, de sohasem derült ki, hogy a három közül melyiken. Minden esetre a koncert olyan hatással volt rá, hogy arról 1842 április 8-án levélben számolt be Rigából Helsinkiben élő tanárnő nővérének, Alexandrának. Levelét a zongorázó Liszt-ől készített rajzával díszítette.

Zenei élményéről így számolt be: "A nép zsúfolásig megtöltötte a színházat. A két zongorát már felállították a színház közepén. Oda, ahol máskor a zenekar szokott játszani, egy külön erre a célra gyártott hídra. Még a színpadon is padok és székek álltak, mind elfoglalva, és én csupán állóhelyet kaptam az egyik páholyban.

Kisvártatva belépett Ő, az a különös férfi, hosszú szőke haja a vállaira terülve,

mint egy kősziklán át zuhogó ragyogó napsütés. Olyannak tűnt, mint egy túlvilági szellemi alak, aki észre sem vette a másik zongorára állított virágkosarat. Leült és végigfuttatta kezeit a hangszeren. Egyszerre minden csendes lett, mint a sírban. Többnyire a saját darabjait játszotta. Kották nem látszottak, vagy hogy azokat lapozták volna, de lehetetlen is volna kottában kifejezni ilyen csodálatos dolgokat. Tökéletesen uralta hangszerét, abból látszólag lehetetlen nehézségű játékokat előcsalva, majd azokat fölényesen legyőzve, a harmóniai futamokat valamiféle varázslatos művészi fogásokkal megszakítva és ismét a csúcsockig harsogtatva. Mániákus gondolatokkal játszik, csak úgy, feszültségekkel lep meg, meghökkentő fordulatokkal, éles villámlásokkal, villámgyors tirádákkal és sextolákkal ajándékozza meg hallgatóit, hogy végül büszke örömet és diadalt sugározzon. Az alsóbb fekvésben zongorajátéka az orgonára emlékeztetett, míg a magas hangok a harmonikát juttatták eszembe.

Fortepianóra nem is hasonlított. Közben egyszerre felmordult a basszus - mennydörgés hallatszott és olyankor semmi más hangot nem lehetett felismerni. Olyan volt az, mintha valódi vihar zúgott volna keresztül a billentyűkön, ám mégis a legszebb és legelbűvölőbb akkordokat megformálva.

Máskor meg csilingelő játékot hallottunk a diszkant fekvésben, mint a völgyben csobogó patakot, amire egy ismét másik részben alpesi kürtökre emlékeztető ének válaszolt, mígnem mindez a hegyek között egyre több mérföldre távolodva elhalkult. Csodálatos képessége volt, hogy gyakran a pillanat hevében született dallamait elragadtatóan szép ismerős harmóniákkal fonja körbe közismert népszerű melódiák új, eddig ismeretlenül maradt oldalait előcsalogatva, miközben az ő saját dallama is eltűnik, kimerül, majd egyszerre ismét felszökve új életerőt áraszt.

Liszt ezután kis mazurkát játszott, amelyben a téma mindvégig fényes szépséggel csillogott át a harmóniai díszítések fátyolán, míg aztán sokáig a billentyűsor közepén játszott, ahonnan lassan áttért a diszkantra, harmonikára, hol játéka még tovább lassult... egyre lassult... és lassult... ez oly izgalmas volt, hogy alig kaptam levegőt: akkor mindkét kezével villámcsapásként rávágott a zongorára, hangvihar szökött fel, amibe az egész színház beleremegett és felemelkedett. Az emberek majdnem felugrottak helyükről a levegőbe. És én Őt, ezt a Lisztet hallottam a saját füleimmel. Hamburgban az előbb jelent meg egy könyv: "Franz Liszts Leben und Werke". "Liszt Ferenc élete és művei." Berlinben jelen pillanatban négy ember írja róla ki-ki a saját könyvét. Talán Te, Alexandra oda tudsz hatni, hogy e levelemet a helsinki újságban leközöljék!" 7)

Az európai műveltségéről és muzikalitásáról Helsinki szerte ismert és kedvelt Soldan valóban éles és élményszámba menő leírást hagyott az utókorra Liszt játékaról. A szentpétervári Stasov orosz zenetudóshoz hasonlóan mindketten kincset hagytak reánk. Elég, ha meggondoljuk napjaink sokszor egyetemi tanári katedráról is elhangzó tudatlan, rosszindulatú, unalomig hallott Liszt argumentumait.

Tartu, régi nevén Dorpat, ősi észt egyetemi város, izgatott örömmel várta Lisztet. A Dörptsche Zeitung napilap a rigai Der Zuschauer újságból vette át a következő cikket. Ezzel a várva várt vendég jellemét és emberi habitusát kívánták a nagyközönséggel megismertetni.

”Riga, Március 20-án. Liszt Ferencet ünnepélyesen fogadta érkezése napján, március 15-én, a helyi Liedertafel - Dalköregylet. A Céhteremben összejöttek hangulata csak nőtt, amikor Liszt igen meglepő szívéllyességgel vállalta, hogy a köszöntésére szerzett két dalra zongorán rögtönöz. Ő valóban mesteri tudással mutatkozott be. Mindenki által közsímet dallamokról volt szó. Még aznap este felavatták az Egylet új Művészalbumát melyet azzal az ígérettel írt alá, hogy a törzslaphoz hozzá fog fűzni egy négyszólamú férfikarra írt művet. Ezen eminens virtuóz teljesítményről következő számunkban részletesen fogunk szólni.” 8)

Liszt Ferenc két szólóestet adott Tartu ősi Egyetemén. Késve érkezett. Egy harmadik éppen általa kezdeményezett koncerten pedig még négykezest is játszott Alexander Bernard tartui zongoristával.

Sajnos egyetlen műsorlap vagy plakát sem maradt fenn. Ezt csak a háborús pusztulással és tűzvisszel lehet magyarázni. A pompás akusztikájú egyetemi aula méltó emlékhelye Lisztnek.

A Dörptsche Zeitung így írt erről március 29-én: *”Lapunk már 14 nappal ezelőtt jelezte, hogy Liszt Ferenc nálunk fog koncertet adni. Igen sok ember jelentős távolságról is, több mint száz, de még 200 werst távolságról is ide sereglett, hogy Lisztet hallhassák. A nemesek egész családjukkal jöttek. A vendég 27-én érkezett ide és másnap adta első koncertjét a teljesen megtelt aulában. Holnap lép fel másodszor és kétségen kívül ugyanazzal az ovációval lesz köszöntve.” 9)*

Majd március 30-án: *„Végre tegnapelőtt este az a szerencse ért minket, hogy nálunk hallhattuk Lisztet, aki átutazóban van Sankt-Petersburg - Szentpétervárra. A zseniális művész baráti módon beleegyezett, hogy még egy koncerten adjon bemutatót, soha felül nem múlt tudásából és művészetéből. Hiú fáradozás lenne itt Őt dicséret frázisokkal elhalmozni. Mi megelégszünk a Rigische Zuschauer - Rigai Nézők című nagy újságból átvett anyaggal.”!*

„Mialatt Thalberg és Henselt - írja a rigai lap - a megszolgált dicsőséget élvezik, harmadiknak fellépett Liszt Ferenc és győzött a géniusza által, a felsoroltakat messze maga mögött hagyva. Lehet, hogy Thalberg elméleti virtuóz, Henselt ízig vérig muzsikus, akiben minden hajszál megzendül, de Liszt egy olyan zseni, amelyet a Természet száz évben egyszer szül és amely zseni akármit is játszik, mindig zseni marad a maga szeretetre méltó nevetlenségében. Senkinek nem tartozik felelősséggel és mialatt ez a benyomás tudatosodna bennünk, már magával is ragad minket viharos fájdalokkal új győzelmek felé. Ha valaki Thalberget hallotta, bárhogy is el volt ragadtatva annak graciózus, briliáns játékától, az biztos lehet benne, hogy az a művész minden tőle telhetőt megadott. Ám az intenciói mindig ugyanazok maradnak. Minden alkalommal úgy tálalja magát, ahogyan az talentuma számára megszabja. Nem így Liszt. Eltekintve attól, hogy nem ismer hangszeres játéktechnikai akadályokat, illetve olyan nincs, amit le ne győzne, Liszt minden előadása mindvégig költői megnyilvánulás. Ezért olyan csodálatosan szépek hangszeres hatásai, amelyeket a zongorából kicsal. Azokat hallva hamarjában nem is lehet felfogni és felettük itélkezni. Liszt minden előadása olyan egyéni jellegű, hogy ennek a művésznek az egyéniségét, jellemét kellene tanulmányoznunk ahhoz, hogy zenei termékeinek és produktumainak értékeit mindenkor tisztán lássuk. Az élmény mindig új és meglepő. Minél többet hallgatja az

*ember ezeket a hangokat, annál üdítőbb és csodálatosabb élményekkel tesz minket gazdagabbá. Ez a zseni hatalma. Thalberg már több utánozóra talált. Lisztet balgaság lenne utánozni, mert akkor egy másik ugyanolyat kellene találni. Az pedig nincs. Ezért ismerjük el neki eminens előnyeit.”*10)

A tartui Das Inland újság igazi meglepetéssel szolgált.

„Tartu, április 2-án. Liszt második koncertjén, március 30-án a közönség talán az első estnél is átszellemültebb volt. Örömeinkre szolgált, hogy ügyes zongoraművészünket Alexander Bernardot, Liszt egy ráadás koncert megszervezésére kérte fel. Ezen nem csak a saját fellépéséről biztosította, hanem nagy mennyiségben jegyeket is vásárolt, hogy az est szervezőjét ilyen módon is támogassa.

Így lett aztán szerencsénk a nagy mestert április 1-én harmadszor is hallani. Ugyanannyi darabbal lépett fel, mint Bernard, akivel végül Macheles nagy négykezes szonátáját adta elő.

Ez a különös kitüntetés, melyben feltörekvő ifjú művészünket részesítette, annak éppen olyan jól esett, amiként e nemes tett az Európa szerete ünnepelt Liszt Ferenc dicsőségére is szolgált.” 11)

Liszt 1842. április 16-án érkezett meg Szentpétervárra. Huszadikai zongoraestjén hatalmas tömeg hallgatta. Soraikban számos ott élő finn, svéd, német, francia és lengyel is volt. A koncerten ott volt Stasov orosz zenetudós-kritikus, aki feljegyezte, hogy *”az emelvényre felsiető Liszt rövid meghajlás után egyetlen bevezető hang nélkül erős átéléssel a Tell Vilmos nyitányt kezdte játszani.*

Az utolsó hangok után dörgő taps csattant fel.” 12)

Utolsó pétervári estjén Hummel H-moll koncertjét játszotta el. Amit Stein prima hamburgi pianista tett népszerűvé a közeli Helsinkiben. A mester 1842. május 29-én este indult el Pétervárról az esti gőzhajóval. Sokan elkísérték a Finn Öböl kijáratánál fekvő Kronstadt erődszigetig. A finn és svéd partok előtt utazott végig. Harmincadikán már Párizsban játszott. 13)

Liszt 1843 januárban ezt írta Marie d’ Agoulnak: *„február végén ugyanazon az úton, mint tavaly, valószínűleg Rubini társaságában, egészen Pétervárig megyek.”*

14) Majd január 22-én tudósítja: *”Akár Svédországon és Dánián át térek vissza, akár a Le Havre-i hajóra ülök, június végén Párizsban leszek.”*15) Április 26-án Péterváron a finnországi svéd származású Engelhardt palotájában zongorázott a Nevskij körúton. Április 26-án a hasonlóan finn-svéd Beckendorf grófnál szerepelt Rubinival a gyermekkórház javára. Azzal a Rubinival, akivel együtt hallgatták Johanna von Schoultz-ot Párizsban. Az akkor ott jelen volt Turgenyev nagy orosz író elragadtatott sorokkal örökítette meg a nemes lelkű Liszt alakját. A mester május 1-én Moszkvába ment. Ott még orgonaestet is adott az evangélikus templomban. Június elején ismét Péterváron van, majd 17-én gőzhajóval Lübeck felé utazik. Ismét a finn-svéd partok előtt utazott végig Németországba. 16)

Franz von Schober bécsi osztrák állami hivatalnok barátjának Gibraltárról írt

levelében jelzi: „*Bécsi utam virtuózi pályafutásom végét is jelenti. Onnan 1846 Augusztusban terveim szerint Konstantinápolyba megyek, hogy Olaszországba visszatérve átlépjem drámairói Rubiconomat, vagy pedig kudarcot valljak. Ha Wolff még mindig kedvet érez arra, hogy hazájába és a Te hazádba (Dániába és Svédországba) visszatérjen, akkor kellemes lenne együtt kirándulnunk oda, vakációs szórakozás gyanánt.*” Wenn er noch immer Lust hat, in sein und Vaterland (Dänemark und Schweden) zurückzukehren, so können wir auf angenehme Weise diesen Ausflug zusammen machen, als Vakanz Unterhaltung.)” E számunkra döntően fontos sorait német eredetiben is megismételtem. 17)

Wolff dán születésű volt. Schober pedig svéd, aki Malmö városban született. Ennyi írásos emlék maradt Liszt Ferenc tervezett svédországi útjáról. Onnan esetleg finn földre is átjutott volna! Schober 1839-től Magyarországon tartózkodott és egy ideig Liszt titkára is volt Berlinben.

Az 1842-es rigai koncertek előtt írta Liszt Berlinből Marie d, Agoultnak Január 25-én: „*Naponta 9 óra körül kelek. Beszélgetés és füstölés közben diktálom Schobernek, Willersnek a legszükebb válaszokat arra a száz és száz levélre, amit kapok.*”18) Liszt Hungaria 1848 kantátájának versét is a magyarokat kedvelt svéd Franz von Schober írta.19)

Liszt Ferenc helyett pesti ismerőse báró Podmaniczky Frigyes jutott el Svédországba és onnan finn földre. 1845. március 19-én indult el Pestről. Drezdában meglátogatta nagyanyját. Először utazott vasúton a Drezda-Lipcse-Berlin vonalon. Útját Rigába és Tallinba folytatja.

Innen orosz körútra indul és Turku finn városba érkezik, ahonnan Stockholmbamegy. Uppsala ősi svéd egyetemi városból jön Helsinkibe. A hajóról kiszállva felsétál (ma Szenátus tér, egyetemmel és katedrálissal) a kikötő feletti térre ahol kis fátemplom és temető volt. A magyar vendég éppen temetésre ért oda. A gyülekezet énekét érdekesnek találta, de annál mélyebben érintette az épülőfélben lévő evangélikus katedrálisban dolgozó finn munkások és munkásnők vidám éneke.

1846. március 13-án az esti bécsi gőzhajóról pillantja meg ismét Pest és Buda fényeit, mely örömmel tölti el szívét. 20)

Liszt zenéje helyett továbbra is csak hozzá vezető zenei hajszálerek jutnak el finn földre. Adolf Eisner, Hummel tanítvány 1849. február 1-én tanára műveiből zongorázik Helsinkiben. Gehrman karmester Német Operatársulata érkezik Tallinból Helsinkibe 1849. június 13-án egy havi szereplésre. A Suometar finn napilap név szerint dicsér meg egy ifjú magyar tenoristát. „*Különös szeretettel emlékezünk egy fiatal énekesre, Alexander Erdensohn úrra (született 1821-ben és származására nézve magyar), ki a szent természettől kapott megragadóan nagyszerű férfias hangját magas művészettel kezeli. Reméljük, még visszatér hozzánk.*” 21)

A szájhagyomány szerint a kikötőben nagy tömeg búcsúztatta a Tallinba hazatérő Operatársulatot. Az emberek kezdetben a parton követték a gőzhajót. Amikor az a nyílt tenger felé fordult többszörös egetverő „Auf Wiedersehen” kiáltással búcsúzott el a Gehrman társulattól a helsinki közönség. Erdensohn valóban többször is visszatért Helsinkibe, ahol az évek során közel ötven operában énekelt tenor főszerepeket. Anyanyelvi szinten énekelt németül, mert magyarországi német is volt.

Alig utazott el a Német Operatársulat, amikor a róluk szóló operakritika mellett friss hadijelentések számolnak be a Magyarország elleni cári orosz katonai intervenciókról. Például a magyar Erdensohn tenoristát elismerő 1849. július 20-i kritika után rögtön ez a hadijelentés áll: „*Lüders, Grotenhjelm, Engelhardt körülbelül július 19-én érik el Erdély délkeleti határait.*” 22)

Ugyanarról a német nevű, de finnországi svéd születésű Engelhardt generálisról van szó, akinek Nevskij körüli szentpétervári palotájában 1843. április 26-án adott zongoraestet Liszt Ferenc. Az akkori hallgatóság soraiban ott ült Grotenhjelm is szintén cári szolgálatban álló svéd- finn táborno k volt.

Ha a napjainkban Stockholmból Helsinkibe érkező turista a kikötőből felsétál a Senaatin Tori-Szenátus Térre, akkor szemben a hatalmas lépcsősor felett magasodó Katedrális, jobb felől az Államtanács palotáját, balról az Egyetemet és felette az Egyetemi Könyvtárt látja. Az egyetemi újságolvasó szalonnak az épület bal oldali, második emeleti sarokablakai mögött hatalmas olajfestményekről Finnország nemzeti nagyságai néznek ki a térre.

Zacharias Topelius után Elias Lönnrot professzor látható, aki az 1848-as európai forradalmak és szabadságharcok idején ezt írta a távoli Kajaani észak-finn faluból: *”Az t hiszem, ha a világ összedőlve fejre állna, az sem hallatszana idáig.”* 23)

Az akkor még vándorló körorvosként különböző betegségek ellen küzdő és a Kalevalát megmentő Lönnrot természetesen nem tudhatta, hogyan gyülekeztek a Szenátus téren a magyarok ellen háborúba parancsolt finn és orosz katonák. Néma tanúi ennek a Katedrális homlokzatán álló Németországból ide szállított hatalmas apostol szobrok. Ma is ezek a sokat látott apostolok fogadják a térre belépő turistát.

A Finn Gárdát politikai megfontolásból mégsem vezényelték a magyarok ellen, mert erősen zúgolódtak. A Hadi Levéltárban őrzött napló szerint Brest-Litovskban voltak tartalékban. Természetesen voltak, akik így is harcolni kényszerültek más orosz egységekben. Erről tanúskodik a hadizsákmányként haza hozott magyar nyereg, kard és pisztoly. Mennyiségileg ez csekély kis finn részvétel volt. Tény viszont, hogy a finn földről kiszökött híres szabadsághős Herrman Liikanen később Garibaldi seregében a Türr István ezredes vezette Magyar Légióban is harcolt. Róma bevételében olyan hősiességet tanúsított, hogy ott ma a Giannicolo dombon mellszobra áll. Dániában ma is létezik Liikanen katonai ösztöndíj.

Ekkor jut el először Liszt Ferenc zenéje finn földre, Helsinkibe Sophie Bohrer bécsi osztrák művésznő jóvoltából: Reminiscenser ur Somnambula, Fantasie af Franz Liszt. Lammermoori Lucia Liszt feldogozást énekel 1849. augusztus 19-én a Szentpétervárról érkezett Romacheff művésznő. Hummel sextettel szerepel Adolf Eisner Hummel tanítvány.

A Rákóczi indulót adja elő 1849. október 28-án Georg Eisner német zenekara. A svéd plakáton még magyarul is kiírva: *”Ungersk national marche - Rákóczi indulója.* „Magyar nemzeti indulónak hívták a Rákóczi indulót, amit nagy sikerrel játszott a német zenekar. A Magyar Szabadságharc idején a helsinki svéd és finn újságok végig megsértették a hadi cenzúrát és rokonszenvüket nem is titkolva az orosz hadijelentések mellett a magyar hadi sikereket is leközltek.

A nagytekintélyű svéd professzor, tudós, író, újságíró Zacharias Topelius nyíltan

siratta a magyarok nemzetközi reakciós összefogással vérbe fojtott szabadságharcát. Így írt róla: „*azok a viharos ifjú hangok, amelyek harcra buzdították a többi népeket! Hogy örültek. És most mind némák már. Ágyúdörgésbe és összeomló városok robajába fulladt örömujjongásuk. Bécs, Prága, Drezda, Nápoly, Róma és Milánó. Ott gyilkosságokkal szennyezték be a szabadság nevét. Téged siratlak Magyarország, Te szerencsétlen nemes és hősiesség ország!*” (24)

Ezt a hangulatot őrzi örökre a Szenátus tér és Aleksanterin katu-Alexander utca sarkán lévő egyetemi olvasóterem faláról a térre néző Topelius festmény. Ezért csendült és zúgott fel itt a talán a legjobb finnországi helyszínen Liszt Ferenc sokatmondóan szűkszavú -1849. október- megjegyzésével ellátott Funéailles -Temetés zongoradarabja az Egyetem dísztermében! Egyebek között olyan volt Liszt tanítványok kezei alatt, mint a csodálatos Sophie Menter és az óriás Alfred Reisenauer. Sokat mondó tény, hogy a Funéaillesnek a weimari Liszt Múzeumban őrzött első vázlatában Liszt a „magyar” szót írta oda a címlap jobb felső sarkára...magyarul.

Topeliust megdöbbenette Haynau magatartása. Egy mai napig kiadatlanul maradt svéd nyelvű versében a magyarok elpusztíthatatlan erejébe és eljövendő szabadságába vetett hitének adott hangot.

A Stockholmból érkező újságokból Helsinkiben is olvashatták Kossuthnak a Svéd Néphez intézett kiáltványát és a Görgey seregében harcolt svéd önkéntesek kapitányának a magyarokhoz szóló bátorító szavait. A német újságokból pedig egész Skandinávia megtudta, hogyan lötték agyon a magyarok oldalán végig kitartott Bécsi Légión minden tízedik tagját. Hogyan lötték agyon Aradon a kivégzett magyar tábornokok mellett (köztük a német Leiningen és Westerburg) Robert Blum híres német szabadsághőst. A hős Blum nem engedte a szemét bekötni. Féltérde ereszkedve nézett szembe az osztrák kivégző osztaggal és erős hangon németül kiáltva vezényelt tüzet.

Ezután még sokáig különös magyar rokonszenv figyelhető meg Helsinkiben hangversenyéletében. Például Miss Lydia Thompson, a londoni Szent János színház szó-lótáncosnője 1857-ben egy Pesten külön az ő számára szerzett csárdást táncolt a kikötői szálloda - ma Városháza - termében. A műsorlapon ezt is magyar nemzeti táncnak hirdették.

Az Aradi Vértanúk napján 1859. október 6-án tért haza Lipsceből Ernst Fabritius híres finn hegedűművész. Aznap esti koncertjén eljátszotta tanára, a Liszt által felfedezett Ferdinand David hegedűversenyét. Ezután Stephen (István) Heller és Ernst magyar vonatkozású darabjait mutatta be. Végül kiállt a színpad közepére és kíséret nélkül, egy szál hegedűn eljátszotta a Rákóczi indulót.

A Finn Gárda fúvózenekarának karnagya, Leander úr Helsinkiben főutcáján végig masírozva játszotta el a betiltott rebellis Rákóczi indulót.

Ha Liszt Ferenc nem is jutott el svéd és finn földre, eljutottak viszont őhozzá svéd és finn emberek Weimarba. Így például Adolf Lindgren stockholmi svéd zenei főszerkesztő, akinek Lisztnél tett látogatását Lina Ramann német zongoraművész, Liszt tanítványa és életrajzírója jegyezte le és azt a Svensk Musiktidning - Svéd Zenei Híradó is leközölte Stockholmban: ”1859 nyarán néhány hetet Szászországban töltöttem. Ott egyebek között finnek is tartózkodtak, akik erdészetet tanultak. Volt

közöttük egy fiatal férfi, aki éppen befejezte lipcsei konzervatóriumi tanulmányait. Filip von Schantz volt, aki éppen akkor kapott karmesteri állást Helsinkiben a Svenska-Teater - Svéd Színházban. Néhány kellemes napot töltöttünk együtt Drezdában, amikor levelet kaptam Schantz úr egyik barátjától, benne Liszt Ferenchez szóló meghívással Thuringiába, Weimarba. Liszt otthonában vártam a találkozóra. A lakás igazi múzeum volt. A falon Richard Wagnert ábrázoló festmény függött, melynek alján a komponista kézírásával ez volt olvasható: „Du weisst wie es wird, mein Franz” (Te tudod, miként lesz Ferencem). Liszt igen kedvesen fogadott, az életemről kérdegetett és mindenféléről elbeszélgetett velem. Élénken érdeklődött svéd barátja, Franz Berwald hogyan lettéről és zeneszerző munkájáról. Volt svéd tanítványáról Thegerström kisasszonyról is kérdezett. Este ismét találkoztam a Mesterrel. Liszt elmondta, hogy udvari hangversenyen volt, amit III. Napoleon ötvenedik születésnapjának tiszteletére rendeztek meg. A francia császár tréfásan azt mondta Lisztnek: ”én egy fél évszázadot képviselek.” „Engedelmet Fenség, kiáltott fel Liszt, én hozzátenném, egy egész évszázadot.” 25)

A Helsinkiben vendégszereplő Szentpétervári Francia Művészársulat 1860 Október 2-án magyar zenét is játszott. Estelle kisasszony magyar nemzeti viseletben csikós táncot mutatott be. Október 7-én ismét magyar táncbemutatót tartott.

Magyar művésznők szerepeltek a Szentpétervári Francia Operatársulatnak Viipuri, Dél-Karélia fővárosának színházában adott vendégszereplésén. 1861. október 20-án és november 17-én Giselle de Borky énekelt. 1862. október 19-én és 1863. március 30-án Helsinkiben és Viipuriban, továbbá az észt Tartuban, Anna von Lukaczy-Dorn énekelt. Borky és Lukácsi magyarok voltak. Stockholmi szereplésük legjavát a korábban már említett szentpétervári magyar Madame Josephine Mainville énekesnő nyújtotta, akinek a neve mellett svédül is ott állt, hogy född - született - Fodor. A művésznő elismert zongoraművész is volt. Apja a híres párizsi-pétervári Fodor József karnagy.

Ekkortájt kezdte éreztetni jótékony hatását Európában az Angliában 1600 óta virágzó és onnan lassan átáramló kóruskultúra, melynek egyik apostola éppen Liszt Ferenc volt. Ő és Karl Franz Brendel 1861-ben alapították meg az oratórikus kórusművészetet ápoló Allgemeine Deutscher Musikverein-t.

Az akkori egyetlen kis finn nyelvű zenei újság megjegyzi: ”Magyarországon, Pressburgban (Pozsonyban) a francia Strassbourggal egyidőben kezdődtek a kórusfesztiválok, úgy 1830 körül.” 26)

A Weimarban Lisztnél járt Filip von Schantz zenekara 1862. február 24-én először játszotta el Liszt magyar rohamindulóját Helsinkiben a Svenska Teater i Helsingfors - Svéd Színházban. Az ő érdeme, hogy Wagner és Liszt zenekari művei többé már nem ismeretlenek Suomiban.

Ez itt a távoli, Svédországtól és Európától a véres 1809-es Suomen Sota - Finn Háborúval elszakított és a német, holland, angol, francia kapcsolatokat állandóan felügyelő cári titkosrendőrség nyomása alatt élő kis Finnországban, nem kis teljesítmény. Hiszen bár Európában a 18. század eleje a polgárságé, bizony még a patinás Wien szimfonikus zenekarát is csak 1842-ben alapították. A pest-budait meg két évvel korábban éppen a német-magyar Erkel jóvoltából. Még az 1800-as évek elején is kicsik voltak a zenekarok. Zenei élet többnyire a főúri paloták, nagypolgári és egyhá-

zi otthonok és templomokban létezhetett. A polgáregylet karácsonykor és húsvétkor tartott koncertjeinek minőségével Beethoven sem volt elégedett, mert ingerülten „Geh Bauer” és „Winkelmusik”-ról ír.

Lisztnek kegyetlen támadásokat kellett kiállnia Weimarban az új zene ellenségeitől. Bronsart tanítványa szép sikerrel játszotta az A-dúr zongoraversenyt, ám Hans von Bülowot kifütyülük Lipcsében az Esz-dúr zongoraversennyel. Szervezett provokáció volt ez, amit Liszt a Wagner melletti kiállásáért kapott. Büntetés. Ekkor kérte fel őt a nagyherceg Thüringia védőszentjének, a magyar születésű Árpád-házi Erzsébet - Elisabethnek emléket állító oratórium megírására.

Weimarba érkezik Göteborg svéd városból az ott karmesterként működő hűséges cseh barát Bedrich Smetana, hogy a nehéz időkben Liszt mellett lehessen. Örök kár, hogy Liszt élete végéig nem juthatott feljebb Skandináviába, mint Koppenhága. Az északeurópai, de különösen a derék, tehetséges és erős jellemű svédekkel való személyes és művészi kapcsolata egész Európa hasznára válhatott volna.

A Svédországtól 1809-ben Oroszországhoz csatolt autonóm Finn Nagyhercegség szellemi elitje ötven év kötélhúzás után Snellman professzor vezetésével elérte, hogy az orosz cár, aki egyben finn nagyherceg is volt, (az osztrák császárhoz hasonlóan, aki egyben magyar király is volt) 1863. szeptember 18-ára Helsinkibe összehívatta a Finn Országgyűlést. Ezzel ötven éve volt már a finnek adója. A közben véres brutálitással levert lengyel felkelés Európa szerte felháborodást keltett. Az Ohrana cári titkosrendőrség jelentéseiben a finn lakosság Svédországhoz való visszatérni akarásától tartottak. A nyugati határokra felvonult az orosz hadsereg. Suomi népe már az 1809-es háborúban kemény kitartásról tett bizonyosságot. Az utolsó napig harcoltak a svéd katonák mellett. A békekötés utáni orosz közigazgatás negatív hatása miatt komoly partizánháborúk lángoltak fel. Nagy területek és szigetek voltak, ahol a cári fennhatóság semminek számított. Åland sziget svéd lakossága volt a legbátrabb.

A Suomival békülést kereső cár az Országgyűlést záró ünnepi események alkalmából nagy táncmulatsággal egybekötött fogadást adott Helsinkiben. Ezt hely hiányában a Főpályaudvar hosszú újjótitikus várócsarnokában rendezték meg. A bált a cár udvari festője és rajzolója Zichy Mihály örökítette meg. Hivatali kötelességéhez tartozott az orosz uralkodóval kapcsolatos eseményeket lerajzolni. Zichy 16 évvel volt fiatalabb Lisztnél. Művészeti világnézetben, emberi magatartásban sok bennük a rokon vonás. Például a rangos udvari festő Zichy 1849-ben feladta biztos állását, mert sértette a Magyarország elleni cári orosz katonai beavatkozás. Ehhez hasonlóan emlékezetes a második alkalommal Pétervárra ellátogató Liszt öntudatos magaviselete. Amikor zongorajátéka alatt a cár hangos francia nyelvű társalgásba kezdett, akkor a művész felállt a zongora mellől.

(Ehhez egy anekdota is fűződik: a cár rászólt Lisztre, hogy miért hagyja abba a zongorázást? Mire Liszt ezt felelte: *„úgy tudom, hogy ha Őfensége beszél, akkor másnak hallgatnia kell.”* A hatás nagy volt.)

Zichy Párizsba távozott. Már rangos európai festőként kapott ismét tíz éves szerződést és az uralkodó udvari festője címet Szentpéterváron 1859-ben. Ettől függetlenül terjesztette az Aradi Vértanúk című festett fametszeteit, amit sokfelé vásároltak. E sorok írója éppen Stockholmban látott egyet az Antikváriumban. Amikor Zichy az 1863-as Finn Országgyűlés utáni bált megörökíti, akkor azt már mint a ma-

Vály Sándor: A QBOOK-5

Vály Sándor: A QBOOK-6

gyar romantikus festészet képviselőinek legnagyobbika és a 19-ik század legnagyobb magyar grafikusaként tette. Itt és ekkor sem tagadta meg önmagát. A bált megörökített akvarell jobb alsó sarkában Kossuth Lajost jelenteti meg. Karddal, jellegzetes - nevét viselő - szakállal és dacosan emelt fejtartással.

Liszt Ferencel való kapcsolatát Zichy Géza fülkarú zongoraművész rokonának köszönhetette, aki a festőművész zongoranövendék Zsófia leányát Liszthez ajánlotta be. Ez a festő hosszabb idejű zalai tartózkodása idején történt. Zsófia 1881. március 27-én a Zeneakadémia matinéján Liszt jelenlétében Lassen-Liszt: Nibelungen I. tételt és a június 5-i tanévzáró vizsgán a Schubert-Liszt szerenádöt játszotta. Liszt elutazása után visszatért és Erkel tanítványa lett.

Abban az évben lett Liszt hetven éves. Szülőfalujába, Doborjánba (ma Raiding, Ausztria) látogatott, ahol leleplezték emléktábláját. Bécsi szállásán Zichy Mihály tollrajza várta: "A bölcsőtől a sírig." Ekkor Liszt Ferenc is azonnal a Károly főherceg szállóba ment, hogy Zichyvel találkozhasson. Biztonság kedvéért egy levelet is magával vitt arra az esetre ha elkerülnék egymást. A levelet a somogy-megyei Zala Zichy Mihály Emlékmúzeumának gondnoka Petrus Magdolna fordította le magyarra és küldte el nekem. Így szól:

„Nagyhírű Festőművész! Fenséges ajándékot adott Ön nekem. A zene génuszáról szóló rajza a "Bölcsőtől a sírig" egy csodálatos szimfónia. Megpróbálom megzenésíteni és Önnek ajánlom majd. Fogadja szívből jövő mély tiszteletemet Liszt Ferenc. Wien 1881.4.24." 27)

Ekkor ismét felcsillan a remény, hogy Liszt Szentpétervárra jön és akkor talán Suomiba is átjuthatna. Ezt írja 1863. december 6-án Rómából Agnes Streetnek: *„Pétervárról a Filharmóniai Társaság meghívott, hogy a jövő évadban két koncertjét vezényeljem, ahol szívesen adnák elő több meg nem értett művetem. Nem "északról jön hozzám a fény", ha egyáltalán kell jönnie akárhonnán is egy sugárnak, mielőtt meghalok. Ezért aztán azt válaszoltam a pétervári uraknak, hogy továbbra is makacsul nyugton maradok a zugomban, s legfeljebb azon dolgozom, hogy egyre meg nem értettebb legyek." 28)*

A Lisztet szívből jövő tisztelettel és nyilvánvaló segíteni akarással meghívott szentpétervári orosz barátok nem tudhatták, hány oktalán és ostoba sértés miatt lett Liszt szíve megsebezve. Ha csak egy műsortervezetet küldtek volna, a - "meg nem értett művei" kitétel nélkül - akkor a felélénkült Liszt élénk érdeklődéssel utazott volna Szentpétervárra. Alkalma lett volna igen rangos helyen és komoly zenekarral bemutatni az európai zenekritikusi véleményeket indulatosan megosztó műveit. E helyett sajnálatos, fatális félreértés történt, ami miatt sajnálom a nyilvánvalóan meghökent barátságos péterváriakat. Nemes jellemükre vall, hogy továbbra is változatlan szeretettel viszonyultak Liszthez.

Ekkor utazta körbe Európát Anders Gustaf Ramsay finn író, helsinki lakos, aki 1864-ben Rómában hallotta Liszt zongorajátékát. A városba érve szerzett tudomást Liszt 1864 Március 24-i jótékony célra rendezett „Accademia sacra” zongoraestjéről. Leírja, hogy a koncertet az egész városban a várakozás izgalma lengte körül, mivel Liszt köztudottan teljes visszavonultságban élt. 29)

Milyen hangulatú magány volt az, amiből az örök adakozó kedvű Mester most egyszerre kilépni készült? Mivel nem érezte jól magát a Via Felice lármájában, ezért

egy levéltáros segítségével a Rómától egy órányi távolságban fekvő Monte Mario dombon álló kis Madonna del Rosario kolostorba költözött. „Szép kilátás nyílik a városra és a Sabin hegyekre. Egyetlen társaságom a harangzúgás. Három különböző templom harangjait hallom, melyek mint valami légi őrszemek felváltva szólalnak meg. Nem abban rejlik a boldogság, ami ábrándokba tud ringatni bennünket?” írja. 30)

Elérkezik a zongoraest. Ramsay is helyet foglal a tömegben. Élményeit így örökítette meg: *”Liszt szerényen gyors léptekkel siet ki a zongora elé, meghajol, leül és azonnal játszani kezd. Sok zeneművészt és sokféle muzsikát hallottam már életemben, de olyat soha, amit e nagy mester játékához lehetne hasonlítani. Amikor saját legnehezebb darabjait és a magyar rapszodiákat játszott, a hallgató nehezen hitte, hogy ennek az embernek csak két keze van, amelyekkel így, a tőle látott és hallott módon képes kezelni a billentyűket, és azokkal ilyen eredményt elérni. A közönség lélegzetét visszafogva teljes csendben hallgatta a zongorajátékot. Senki sem akart egy hangot sem elszalasztani. A játékos csodálatra méltó technikája mindenkit elnémított. Szenvedélyesen eleven hangok szökelltek egymásra elektromossággal töltve meg a közönséget. Hogy végre megérthessem magyar rapszodiáit, azokat a mester személyes előadásában kellett hallanom. A közönség tetszésnyilvánítása óriási volt. Taps, dobogás, füttyök. A koszorúknak, virágoknak és ajándékoknak nem akart vége szakadni.”* 31)

Helsinki szívében, a kikötő előtti ősi Esplanaden-park és sétálóutca elején álló, régi eredeti hangulatát megőrzött, öntöttvasból és fából készült üvegfalú Kappeli (Kápolna) nevű kávéházban volt Ramsay író törzsasztala. Itt sokaknak beszélte el Liszt zongorajátékáról szerzett élményeit, így Jean Sibeliusnak is, aki amúgy is egy életen át tartó titokzatos vonzódást érzett Liszt és Bartók zenéje iránt. Emlékezetes, hogy az író édesapja Ramsay lovassági tábornok volt az, aki annakidején Reguly Antal vendégül látta.

Az első, Liszttel kapcsolatba került finn zeneművész Alie Alexandra Lindberg zongorista volt. 1849. május 19-én született a Finnországhoz tartozó svéd Åland (Óland), finnül Ahvenanmaa szigetcsoporthoz tartozó Kastelholma nevű középkori várban. Åland félúton helyezkedik el a Helsinki és Stockholm közötti útvonalon.

Alie apró korától bámulatra készítette zongorajátékával környezetét. Tíz éves, amikor Johan Lindberg (Joachim (Joseph) József volt tanítványa) híres Stockholmban élő hegedűművész nagybátyjával Helsinkiben a Svéd Színházban (Svenska Teater az Espa elején) Beethoven A-moll hegedű - zongora szonátáját adták elő teljesen érett művészettel. Alie ráadásaként Heller Istvántól a Die Forelle-t (A pisztráng) játszotta. Amikor később várnagy apját Turkuba helyezték, ott az ősi vár nyugalomban egész nap zongorázhatott. Az 1865-67-es években Drezdában tanult. Theodor Berthold udvari orgonista felfigyelt tehetségére és bemutatta Őt Carl Tausignak. Amy Fay amerikai zongoraművésznő megemlíti monográfiájában, hogy 1868 őszén Tausig csak egyetlen tanítványt vett fel, a finn Lindberget, akit három hónappal később már ingyen tanított. Az új tanár szigorú volt és keményen megdolgoztatta növendékét. Tausig a legkiválóbb zongoristák közé tartozott. Egyedül Rubinstein múlta őt felül. Berlinben megalapította a magas szintű zongorajáték művészetének iskoláját - Schule des Höheren Klavierspiels.

Lindberg kisasszony kiváló bemutatkozási lehetőséget kapott, amikor a porosz

hazafias ünnepen a beteg Tausig helyett kellett hirtelen beugrania.

E fellépése után tanára kiállította diplomáját: *”Alie Lindberg kisasszony két éven át tanulta irányításom alatt a zongorajáték művészetét. A legnagyobb tehetség az általam irányítottak közül. A legmagasabb szintű pianista, aki komoly adottságokkal és verhetetlen technikával rendelkezik. Mindezt lelkileg mélyen átélt egyéni előadásmódja fogja át. Bármely hangversenyteremben osztatlan rokonszenvet kelt a zenéhez való eredeti hozzáállása. Alapos elméleti tudása és felkészültsége kitűnő pedagógussá tehetik őt. Berlin, 1870 Szeptember 21 Carl Tausig, - császári udvari zongoraművész”*

Ezután még két év kemény munka következik, amikor Tausig váratlanul személyesen viszi el finn tanítványát Liszt Ferenchez Weimarba, aki rövid meghallgatás után azonnal egy általa szervezett matinén való szereplésre kérte fel. Azon a koncerten jó néhány Liszt személye miatt megjelent professzor, kritikus és ismert előadóművész volt jelen. A mindenfelől összesereglett közönség soraiban ültek Liszt, Rubinstein, Ehlert, Reisenauer, Liszt szentpétervári orosz tanítványa Siloti és egész Európa legnagyobb zongoraművésznője, a német Sophie Menter. Ő lett Szentpéterváron a Konzervatórium zongora professzora. A házigazda Liszt, Lessmann és Ehlert kivételével később mindannyian koncerteztek Helsinkiben.

A szalonból átsétált Carolyne Wittgenstein grófnő Muhanow orosz bárónő kíséretében. Csend lett. Alie fellépett az emelvényre, ráérvén elhelyezkedett az óriási Bechstein zongora előtt. Kedvencével, Beethoven op. 53 C-dúr szonátájával kezdett. Lámpaláz nélkül, főlényes technikával, szárnyaló ragyogásba emelkedett előadással tisztelgett a száz éve született Mester emlékének.

A szonáta után a terem viharos tetszésnyilvánítástól volt hangos. Feljegyezték, hogy Tausig csendes mosollyal dőlt hátra a székén. Utolsó ajándékait kapta rövid életétől. Az olykor már arroganciáig fokozódóan kritikus magatartásáról híres Hans von Bülow most kipirult arccal, felállva tapsolt. Ekkor Liszt és Wittgenstein folytatást kértek. Így lett a matinéból Alie Lindberg hangversenye. Chopin H-moll szonátája után az Asz-dúr és a G-moll ballada következtek. Rubinstein - Weber: Bűvös vadászából komponált nagy parafrázisával fejezte be fellépését. Liszt, a tapsok és gratulációk alatti időt kihasználva, az Erzsébet osztrák-magyar királynétől Budán kapott babérkoszorú leveleiből fejéket font, majd azt taps kíséretében Alie homlokára helyezte. Ezután meghívta őt altenburgi házába, ahol aznap díszebédet adott. Ebéd után a Goethe emléket őrző parkban sétáltak. Ettől fogva lett Alie Lindberg Liszt tanítványa.

Az alábbi svéd nyelvű levelet küldte atyai barátjának, Carl Fredrik Wasenius helsinki kritikuskak: *„Liszt zongorajátéka oly nagyszerű, hogy annak kifejezésére nincsenek szavak. Ő úgy bánik velem, mint az igazi jó apa. Biztat, bátorít és minden létező módon segít. Maga a szeretetreméltóság.”*

Egy másik levelében Tausig drezdai koncertjéről tudósítja Waseniust: *„Tausig technikája bámulatos. Tévédhetetlen és halálosan pontos. Előadóként is elsőrendű.”*

Amikor Alie Lisztnél is befejezte tanulmányait, tanára ilyen ajánlólevelet állított ki számára: *„Nagy örömemre szolgál, hogy Alie Lindberg zongoraművész kisasszonynak állíthatok ki ajánló levelet. Az Ő nagy tehetsége, ragyogó technikája és*

kifinomult ízlése mindenhol őszinte bámulatot keltett. Testileg lelkileg művész. Pályafutásához minden elképzelhető jót kíván öreg tanára és barátja Liszt Ferenc, Weimar, 1871. április 15-én” 32)

Lipcsében, 1871. július másodikán 29 évesen elhunyt Carl Tausig. Alie 1873-ig volt Lisztnél.

Az 1870-es év gyökeres változást hozott Finnország hangversenyéletében. Megnyílt a Szentpétervárról Helsinkibe vezető vasútvonal. 1871. február 2-án Tartu észt városból Helsinkibe érkezett Henryk Wieniawsky szentpétervári lengyel hegedűművész és az Egyetem dísztermében koncertet adott. Kísérője Joseffy Rafael, ifjú Liszt tanítvány, bécsi magyar zongorista volt. Második estjüket nyolcadikán adták. Erről a kritika azt írta: *”a közönség, ha lehet még lelkesebb volt. Joseffy úr, aki kifogástalanul kísérte a szólistát, maga is bámulatosan jól szerepelt néhány zongoradarabbal.”* 33)

Joseffy Rafael 19 éves magyar zongoraművész, Tausig - Liszt tanítvány bemutatkozott Helsinkiben. Különösen a Beethoven Kreutzer szonáta és a szólista Faust fantáziája aratott sikert. Ugyanott adott Joseffy önálló estet - köztük Liszt művekkel - február 19-én.

A 16 éves Wieniawsky 1851-ben és 1872-ben játszott Helsinkiben. Akkor Joseph testvére kísérte zongorán, aki Liszt tanítvány lett. A nagy lengyel Amati hegedűjét még 1890-ben is hallották Helsinkiben, amikor Hubay Jenő játszott rajta. Ő örökölte meg a hangszeret. Wieniawsky helyét később a veszprémi magyar Auer (Leopold) Lipót örökölte Szentpéterváron.

A következő szólista vendég Ferdinand Laub cseh hegedűművész, aki korábban Liszt weimar-altenburgi zenekarának koncertmestere volt. 1871. április 15 és 18-án játszott.

Ekkor várták - akit Snellman professzor 1842-ben Stuttgartban hallott – Hauser Mihályt Helsinkibe, ám ő csak Viipuriba jutott el. Wieniawsky tanára volt. Különös Liszt *”hajszalerek játéka”* volt, amikor május 26-án Helsinkiben fellépett az Észt Parasztszövetség zenekara. Műsorukon egy Liszt galopp is szerepelt.

Váratlanul Liszt tanítvány, a 16 éves Laura Kahrer érkezik Bécsből Helsinkibe, ahol a régi, patinás Kaivohuone - Kútparki vendéglő dísztermében 1871. augusztus 25-én nagy sikerű szólóestet ad. Bach-Liszt orgonafűga átírással kezdte. Majd a Chopin és Schumann darabok után külön megtapsolt Beethoven Apassionata következett. Saját szerzeményű D-dúr fűgája után Joachim Raff (Liszt tanítvány, akinek zenekari és kamarazenei darabjait egész Skandináviában kedvelték) és Henselt darabokat szólaltatott meg. Estjét Liszt rapszódiaival zárta. Rádásnak Wagner-Liszt Tannhäuser indulót játszott.

A svéd nyelvű sajtó hetven főnyi elégedett közönségről beszél és a „musikaliska underbaren”, csodálatosan muzikális Laurát az új Sophie Bohrernek hívja. Mint emlékezetes Bohrer is Bécsből érkezett ide Helsinkibe és 1849. augusztus 5-én elsőként játszott Liszt művet Finnországban.

A második est is itt zajlott le. Laura a Paganini-Liszt La Campanella darab után a 12. rapszodiát is előadja. Ennek gyors részében igazi magyar népdalok csendülnek fel, úgy mint „Akkor szép az erdő, amikor zöld” és „Ketten mentünk, hárman jöttünk.”

Az est a Liszt Próféta fantáziával zárult. A másnapi újságban már 150 főt számolt meg a svéd kritikus és Laura játékát „elegans och genialiska” - elegáns és zseniális - jelzőkkel illette. 34)

Szeptember 7-én Alie Lindberg zongorázott az Egyetem dísztermében. Őt különösen a finn nyelvű napilap várta valóságos nemzeti büszkeséggel: *”egyik tudósítónk Lindberg kisasszony németországi sikereiről számol be. Helsinkin után a művész nő Magdeburgban fog koncertezni, ahol már nagyon várják.”* írták.

Az esten a művész először a helsinki művésztanárokkal (az althege düt Anton Sitt cseh-magyar művész, Sibelius barátja, játszotta) Mendelssohn D-moll triójával szerepelt, majd Bach-, Schubert-, Chopin-, Schumann - művek után a Helsinkiben népszerű Liszt 9. rapszódia (Farsang Pesten) csendült fel.

Kortárs fül és szemtanúk leszármazottjaira maradt szájhagyomány szerint Alie Lindberg elemi erővel zongorázta a Liszt műveket. A közönség felállva tapsolt. Martin Wegelius kritikus tőle szokatlanul elragadtatott szavakkal méltatta a nemzet új művésznőjét. Különösen Schubert Moment musical és a Toccata előadásmódját emelte ki. 35)

Ilyen események után került sor Laura Kahrer búcsúestjére 1871. szeptember 9-én a helsinki Egyetemen. Az ifjú művész Schubert Wanderer fantáziával kezdett, amit Bach-, Chopin-, Schumann-, Henselt darabok követtek. Lisztet a „Cantique d, Amour és az estet bezáró Mephisto keringő képviselték.

A hagyomány szerint tapssal és „Auf Wiedersehen” kiáltásokkal köszöntek el tőle. Ezen kívül Clara Hahn, berlini Tausig növendék és a régi hamburgi barát, Theodor Stein játszottak még sikerrel Helsinkiben. A híres Svéd Női Kvartett szerepelt 1871. december 12-én az Egyetemen. Őket Liszt is hallotta 1876. március 2-án a Pesti Vigadóban.

A Veszprémből Szentpétervárra elszármazott udvari szólista és hegedűprofesszor Auer Lipót 1872. április 2-án koncertezett először Helsinkiben, az Egyetemen. Kísérője a nagy Anton Rubinstein volt. Különösen Beethoven Kreutzer szonátája aratott frenetikus közönségsikert. Ezt Auer Liszttel is játszotta Weimarban. Éppen Szentpétervárra való költözése előtt.

Még 1985-ben is beszéltem egykori fültanúk leszármazottaival, akik azt a Kreutzer szonátát örök időkre felülmúlhatatlannak mondták. A művészek több ráadás számmal jutalmazták hálás közönségüket. Így a nagy Liszt pianista Rubinstein is a Mefisztó keringővel.

Auer 1873. április 1-én és 3-án is szerepelt a helsinki Egyetemen. Akkori kísérője Anette Jesipova híres orosz zongoraművész, aki később Prokofjev tanára is volt. Ernst Otello fantáziája, Brahms-Joachim magyar táncai, a Kreutzer szonáta (külön kérésre), Liszt Rigoletto parafrázisa vastapsot arattak. Auer még számtalanszor szerepelt Finnországban szólistaként és a Szentpétervári Vonósnegyessel. Több finn növendéke lett neves művész és professzor.

Liszt Ferenc nem jut el finn földre, de az egyik finn író Antti Jalava, így ír Pestről Alma nevű menyasszonyának 1875. március 10-én: *„Tegnap este az Operaházban voltam, ahol a Bolygó hollandit adták. Wagner is jelen volt a színházban úgy, hogy én közelről is jól láthattam ezt a nagyszerű zeneszerzőt. Rögtön felismertem őt a fényképek alapján. Egy páholyban ült feleségével, aki Liszt leánya. Liszt is abban a pá-*

holyban ült”-36) Emmy Achté finn operaénekesnő betanításában hangzott fel Liszt angyalok kórusa Goethe Faustjából 1877. február 17-én az egyetemen.

Ekkor Sophie Menter német zongoraművésznő, Európa legjobb női zongoristája, Liszt kedves tanítványa és csellista férje Dávid Popper adtak 1879. április 21-én és 23-án közös hangversenyt a Helsinki Egyetem dísztermében. Kortárs vélemény szerint királyi pár voltak.

A Schubert- Liszt: Erlkönig darabbal lázba hozták a zenei drámát mélyen átélt közönséget. A koncert után az Egyetem előtt megtapsolták a szállodába induló művészházaspárt és „danke schön,- Auf Wiedersehen”-t kiáltottak. 37) Itt játszotta el hatalmas sikerrel Anton Rubinstein az Erlköniget 1880. március 10-én. Őt követte Vera von Timanov szentpétervári Liszt növendék, aki Liszttől a Loreley és Tarantella darabokat játszotta Helsinkiben és Turkuban. Szorgalmasan járta a vidéket is.

Alie Lindberg után ismét új művész született 1853-ban az igen távoli Oulu északfinn városban, Herman Oskar Dahlberg. Az ifjú svéd és finn anyanyelvű Oskar először Uppsala ősi svéd egyetemi városban érettségizett, majd Stockholmban a Zeneakadémián szerzett zongoraművészi diplomát.

Párizsban Alfred Jaëll segíti előre és Oskar itt orgonistaként is működik. Később Lipcsébe, majd pedig Weimarba kerül, ahol Liszt Ferenc tanítja. Tíz év után tér haza Skandináviába. Stockholmban Behren professzor és Sörensen hangversenyt szerveznek számára. 38)

Nagy sikerrel koncertezi körbe egész Finnországot. Egyedülállóan érdekes Liszt játékát a „magyar Joseffy”-hez hasonlítják. Ez érdekes megállapítás, mert Dahlberget személyes barátság fűzte Joseffyhez. 1883. január 29-én, Párizsban első díjat nyer a zongoraversenyen. Hatalmas műsort adott és többször visszatapsolták. Fejlberg dán énekesnővel és a Dán Vonósnégyessel működött együtt. 39)

Ezután Amerikába ment, ahol nem kevesebb, mint negyven koncertet adott. Az újságkritikák szerint különösen a Beethoven, Liszt, Jaëll és Delibes műveket tolmácsolta senkihez sem hasonlítható egyénien művészi ízléssel. Liszt H-moll szonáta, Funéailles, Mephisto keringő elhangzása után írták róla 1886. januárban, New Yorkban: *”Jelenségszerű tehetség, kinek mesteri technikája, stílusa kitűnő iskolázottságra vall. Feltűnést kerülő szerény művész, aki mindenhol hálás hallgatóságot hagy maga után.”* Szép tisztelgés volt ez 1886-ban a Mesternek, néhány hónappal Liszt halála előtt. Dahlberg mindössze 37 éves volt, amikor New Yorkban 1890. július 31-én váratlanul a tengerbe fulladt. Kis sírköve van Brooklynban a svéd kivándoroltak evangélikus temetőjében. 39)

Eljött az ideje, amikor Helsinkiben két nagyszerű svéd- finn hazafi, Robert Kajanus (1856-1933) 1882-ben a Helsinki Filharmonikusok nagy szimfonikus zenekarát, Martin Wegelius (1846-1906) pedig főiskolai és akadémiai színvonalú Zeneoktatói Intézetet alapítottak. Wegelius a vidéki finn értelmiséget képviselte, aki Lipcsében és Bécsben tanult, majd hazatérve a zenei oktatásért küzdött.

Kajanus városi nagypolgár típus volt. Igazi nagystílus, elegáns európai. Lipcsében Karl Reinecke és Richter szeretett növendéke. Berlin és Párizs kedvence. Tíz év után hazatér és zenekart teremt. Ilyen elődje volt nagynénje, Henriette Nyberg, aki kitűnő zongoraművészi diplomával tért haza Lipcséből Helsinkibe 1858. március 24-én, majd zeneiskolájában Wagner és Liszt darabokat kezdett tanítani.

A harmadik oszlopfő a Danzigban született német, Richard Faltin (1835-1918) volt. Lipcsében és Berlinben sokra tartott, zongora és orgonaművész, kamaramuzsikus, zenetanár és karmester volt. Személyesen ismerte Wagnert és Lisztet, kiknek otthonaiban meghívott vendég is volt. Elődjéhez, a Hamburgból Stockholmon keresztül Helsinkibe került Friedrich (Fredrik) Pacius (1809-1891) német hegedűművész, karmester, zeneszerzőhöz hasonlóan Faltinból is nagy finn hazafi lett, aki megteremtette az oratórium kultúráját és életfontosságú finn - összeurópai kapcsolatokat ápolt. Faltin először Viipuriban tanított. Érdekes elődje volt ott a Hamburgból Viipuriba áttelepült német orgonaművész és énektanár, aki 1864-ben kiadatja "ötven iskolásoknak való egy és kétszólamú dalok" füzetét. Közöttük az Isäsi maalle (Atyád hazájához) ami a magyar Szózat mintájára és szövegére készült Wächter dallamával. 40)

Helsinkiben az 1800-as évek elején egyszerre öt volt Liszt tanítvány működött rövidebb-hosszabb ideig a Zenei Intézetben: Carl Pohlig (1882-83), Ludwig Dingeldey (1883-87), Heinrich Wefing (1884-91), Carl Schuler (1887-88) német zongoraművészek és Humphrey Dayas (1890-94) skót zongoraművész.

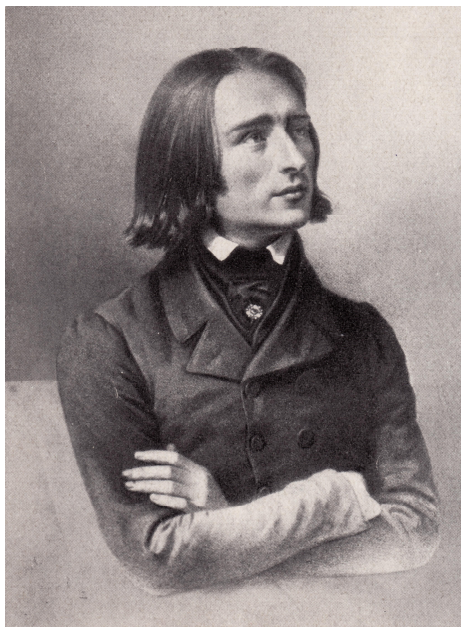
Rajtuk kívül Helsinkiben működtek még: Walter Petzet (1896-98), az 1895-ös berlini Rubinstein verseny győztese, Henryk Melcer (1895-96), Kurt Müller (1894-95) német zongoraművészek. Müller a Berlini Konzervatóriumból jött át Helsinkibe és Liszt kurzusán is tanult Weimarban.

Ferruccio Busoni német-olasz zongoraművész 1888-90-ben tanított Helsinkiben. Anyja trieszti német zongoraművésznő volt, ezért hibásan és teljesen jogtalanul írják őt kizárólag olasznak. 41) Később Dayas a Manchester Musical College-be távozott finn feleségével. Dingeldey Weimarba, Busoni Moszkvába, Berlinbe és Zürichbe ment svéd- finn feleségével. Így épültek ki értékes finn kapcsolatok egész Európával.

Finn tanítványai voltak Szentpéterváron is az 1864-ben Kassán született Weisz Józsefnek, aki Budapesten Liszt Ferenc és Volkmann Róbert tanítványa volt. 1891-93-ban volt Péterváron a Konzervatórium zongoratanára. Így lett a zongora tanszékvezető professzori állásából az 1886-ban nézeteltérések miatt önként eltávozott Sophie Menter utóda. Két Liszt tanítvány, akik egyben a régi német és magyar közös tradicionális hátteret és pedagógiát is képviselték.

A Helsinkiben működő művésztanárok mai szemmel nézve is hihetetlenül sok hangversenyt adtak. Ezek a csaknem hetente tartott kamarazenei, énekes és hangszeres szólóestek Európa bármelyik rangos koncerttermében sikert arattak volna. Hiszen legtöbbjük éppen azt hagyta ott Suomiért! 1882 Január 17-én ismét Vera von Timanov zongorázott az Egyetemen. Rossini-Liszt: La zita in Gondola és Lukrécia fantáziát játszik. Következetes szorgalommal népszerűsíti másik Liszt tanítványtársát, Joachim Raff darabjait. Vera egyúttal Auer Lipót kamaramuzsika partnere is.

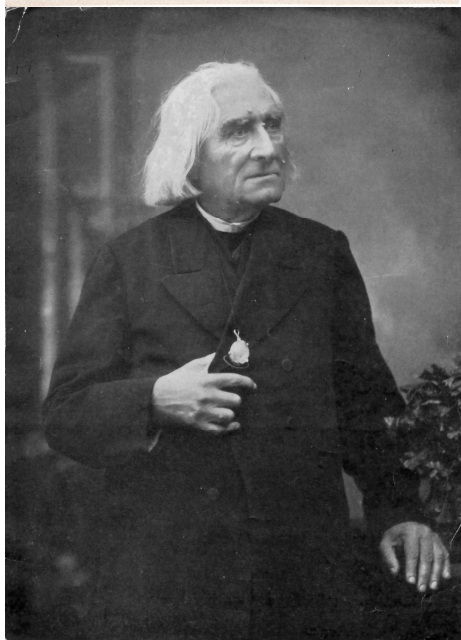
Ünnepnap Helsinki történetében, 1882 október 3, Robert Kajanus első filharmóniai estje. Európai jelentősége van annak, hogy a zenekar bécsi osztrák koncertmester Josef Sattler a korábban Helsinkibe hiába várt pozsonyi születésű Kreutzer tanítvány, Hauser Mihály (1822-1887) F-moll magyar rapszodiájának hegedűszólóját játssza. Ez egyúttal a Skandináviával való kapcsolat jelképe is, hiszen pont Hauser kísérte el Jenny Lind világhírű svéd énekesnőt-Svédország csalóánya - Amerikába. Robert Kajanus is e művel búcsúztatja el a helsinki temetőben pihenő öreg tanárát, Gustaw Niemann, német hegedűművészt és zenetanárt (1846-1882), aki mindig szívesen játszotta e Hauser rapszodiát.

Franz Liszt (1842)
Nach einem Gemälde von Franz Krüger

Johanna von Scholtz.

Liszt Ferenc öreg korában

Liszt Ferenc Bechstein zongorája

Hermann Oskar Dahlberg

Alie Lindberg

Liszt Ferenc Funéraisles (Temetés) zongoradarabjának vázlatja, mely még a Magyar címet viselte. Végső alcíme October 1849. A vázlat címlapját a Goetheo Schiller Archivum engedélyével közlöm. Liszt Skizzbuch. Signum 60/n,19
Hálás köszönetem Frau Evelyn Liepsch muzikológusnak

A Hauser darabok egész Skandináviában népszerűek voltak. A kamaszkorban lévő Jean Sibelius is előszeretettel hegedülte őket Hámeenlinnában. Amikor pedig Kajanus berlini-budapesti barátja, Hubay Jenő 1890-ben Bodó Alajos ifjú zongoristával Helsinkiben koncertezett, ráadásnak Hauser darabokat kértek tőle.

Carl Pohlig Liszt Don Juan fantáziáját és a 2. Vigasztalásokat 1882. október 10-én a Svéd Líceum dísztermében. 26-án az Egyetemen Liszt Szentivánéji álmom feldolgozását mutatja be. November 11-én ismét a Líceumban játssza Liszt Faust keringőjét. A Helsinkiben roppant népszerű, derűs bajor pedagógus és nagy zongoraművész Pohl jól átgondolt és megtervezett tanári és zenei ismeretterjesztői munkát végez. Ráadásnak a magyar Heller és a német Raff darabjait szokta játszani. December 18-án Julius Klengel lipcei csellista szerepel az Egyetemen. Kísérője a Liszt tanítvány, Heinrich Barth.

Először játszik Liszt művet Kajanus zenekara 1883. január 11-én az F-dúr magyar rapszodiát. Február 1-én a Szenátus téri katedrálisban Liszt esti imádság az örangyalhoz című műve hangzik el a Zenei Intézet művész-tanári vonósnégyesén. Az első hegedűt Kajanus helyettes koncertmestere és karmestere, Anton Sitt cseh-magyar művész játszotta. Helsinki előtt Bülownál, Meiningenben és a híres svéd kulturváros Göteborgban volt koncertmester. 42) Eközben Pohl a Svéd Líceumban nagy sikerű Liszt Mephisto keringőt játszik.

Jól érzékelteti Helsinki pezsgő nemzetközi életét az Egyetemen február 28-án fellépett magyar társulat. A nemzeti viseletben muzsikáló és éneklő Virág Mariska, Pintér Pál, Rózsa Aranka és Ridegváriék Rózsavölgyi Márk cimbalmon előadott F-moll magyar rapszodiájától Erkelen és Egressyn át, Szentirmai Elemér "Csak egy kislány" nótáját sem kifelejtve adtak hatalmas műsort az őket lelkesen ünneplő finn és svéd közönségnek. Végül Pintér úr a Rákóczi indulót is eljátszotta cimbalmán. Majd végre, váratlanul március 13-án Kajanus pálcája alatt először csendül fel az első nagyszabású nagyzenekari Liszt mű, a Les Preludes. Április 19-én Emilie Mechelin finn énekesnő Liszt Loreleyt énekel a Svéd Líceumban. Október 9-én Bülow-Liszt: Sonett és Rubinstein-Liszt: Gelb rollt mir zum Füssen műveket játszotta Ludwig Dingeldey a Líceumban. Ő játszotta el ott Mikwitz finn zongoratanárral Liszt Tasso szimfonikus költeményét és 23-án Liszt 2. balladát. November 11-én és 24-én Dingeldey és Faltin az op.15 Schubert-Liszt Fantáziát mutatják be.

Lisztet ismét finn ember láthatja, ezúttal Lipcsében, Karl Flodin svéd-finn zenekritikus, zeneesztétikus, író (1858-1915), aki anyai ágon Robert Kajanus unokaöccse. Ezt írja 1883.12.05-én: „*Kedves Uram Bátyám! Most aztán irigyelhetsz engem kuzin. Hallgathattam Liszt játékát és közelről láthattam őt, aki a zenéjében csakúgy, mint a hétköznapi életben is roppant megnyerő, természetesen viselkedő ember. Kedvesen sétál az emberek között. Szemmel láthatóan akkor is mindig a művészetben él. Itt igen kellemes a légkör. El tudom képzelni, milyen érzés lenne a száraz és bánatos Finnországból az itteni nagyvonalúbb életkörülmények közé átkerülni. Minden jót kívánok neked. Ha időközben megnősültél volna, sok boldogságot kívánok. Szeretettel ölel Karl*” 43)

Flodin apósa, Leander úr, utcai menetben játszotta el a Finn Gárda fúvószenekarával 1857-ben Helsinkiben a tiltott Rákóczi indulót. Veje pedig 1883-ban Lipcsében hallotta Liszttől zongorázni a Rákóczi indulóval kezdődő 15-ik magyar rapszodiát.

Leander úr bátor ember lehetett, ha meggondoljuk, hogy a cenzúra miatt Liszt még 1839-ban sem tudta kiadatni az általa 1823 óta zongorázott induló feldolgozást. Erre is csak 1852-ben kerülhetett sor.

A szentpétervári Konzervatórium professzori állását betöltő Sophie Menter Liszt tanítványt Helsinkibe várták, ahol azonban az újságok a művésznő váratlan betegségről adtak hírt. Január 4-én Menter mégis megtartja hangversenyét az Egyetem dísztermében. Fáradságnak nyoma sem látszik rajta. Saját Pétervárról áthozatott Becker zongoráján játszott. Különösen Liszt: Wohin, Desz-dúr etüd és a nehéz Henslet-étüdök aratnak sikert. Az éppen kritikusi minőségben is jelen volt Richard Faltin feljegyezte, hogy Menter nem hogy elfáradt volna, hanem játéka egyre erőteljesebb és csillogóbbá vált. Többször visszatapsolták és sok ráadást adott.

Végül Liszt 15. Magyar rapszódiájával kívánt jó éjtt, az őt sehogyan sem elengedni akaró közönségnek. A nagyszabású Rákóczi induló feldolgozás az Egyetem dísztermében addig soha nem látott viharos ünneplést váltott ki az emberekből. Thorsten Carlander, Faltin rokon által 1986-ban a mába átközvetített történet szerint félelmetesek voltak az induló főtémája alatti kemény balkezes akkordok. Ám Menter játékában a nagy erejű csapásokon át is tisztán élvezhetően szóltak az érdekes hangnemi modulációk, amelyekért egykor Berlioz is lelkesedett.

Történelmi pillanat volt, amikor Liszt Ferenc két kedves német tanítványa, Sophie Menter és Ludwig Dingeldey 1884 február 6-án Liszt kézzongorás Patetikus Koncertjét adták elő az Egyetemen. Végül Dingeldey még Wagner-Liszt: Tannhäuser nyitányt zongorázott. Az estet a Helsinki Zeneművészeti Egyesület szervezte. Menter 9-én még egy szólóestet adott. Faltin feljegyzése szerint: „Frau Menter tegnapelőtt esti koncertje a létező és elvárható legnemesebb zenei élményt nyújtotta közönségének.” 44) Szentpétervárra hazatérőben a művésznő Viipuri (svédül Vyborg) patinás dél-karéliai kultúrvárosban is koncertezett február 11-én a Városházán.

Ismét német- finn művész találkozik Liszttel, Richard Faltin. Faltin leveleiből és emlékirataiból jól látható, hogy zenei felfogása és világnézete Bach, Beethoven és Liszt műveivel fonódott össze. Már ifjú tanárként kézzongorás Liszt szimfonikus költeményt adott elő barátjával Viipuriban.

1872-ben Kasselbe utazik, hogy az ott 1861-ben alapított Allgemeiner Deutscher Musikverein -Német Zenei Egyesület nyári fesztiválján Liszt Szent Erzsébet legendáját hallhassa. Olga Holstius nevű finn feleségéhez 1872. június 29-én Helsinkibe írt levelében örömmel közli, hogy éppen tegnap hallhatta az oratóriumot a városi színházban. Az a mód, mellyel Liszt e művét zenekarra és kórusra komponálta rabul ejti. Az előadás sikert arat.

Faltin látja Lisztet, aki páholyából kedvesen üdvözlí az őt ünneplőket. Daliás ősz mesternek ábrázolja, aki pompásan vezényelte Anton Urspruch szólístával (tanítványa) Á-dúr zongoraversenyét és budapesti német-magyar barátja, Volkmann Róbert III. Richard nyitányát. (E művet Robert Kajanus is többször vezényelte Helsinkiben.)

Liszt orgonaműveit a legnagyobb német orgonaművészekkel hallja. Faltin maga is elismert lipcei orgonaművész volt, aki szívesen játszott Liszttől.

Hosszú levelében arról is tudósít, hogy a kitűnő társaságban rég nem látott barátokkal találkozott. Például Zopff úrral, aki a Neue Zeitschrift für Musik szerkesztője

és Albert Tottmann zenei íróval. Itt találkozik össze a Lipcsében tanuló leendő helsinki rektorral, Martin Wegelius barátjával.

Később személyesen is találkozhat Liszt Ferencel, mégpedig a Wagner házaspár vendégeként Bayreuthban 1876 Augusztus 19-én. Wagnert elragadóan kedves és szellemes embernek írja le, aki őszintén megörült annak, hogy valaki Helsinkiből jött ideig (!), hogy a Nibelung gyűrűjét hallhassa.

Marasztalta Faltint, hogy hosszabb időre is szívesen vendégül látná. A kellemesen együtt töltött est folyamán Liszt váratlanul a zongorához ülve a Schubert-Liszt: Soirées de Vienne darabját játszotta.

„Liszt technik är ofelbar” *”Liszt zongorajáték technikája mindenk felett álló”*, írja svéd nyelvű levelében Faltin, Olga Holstiusnak. Ugyanez áll német eredetiben a Torsten Carlander lakásában őrzött jegyzeteiben: „Die Klavierspieltechnik von Franz Liszt steht über allem.” *„Élvezettel hallgattam a magas röptű, olykor rögtönzésre is utaló művet”*-írta.

Bayreuth operaháza a világ legjobb akusztikájú színháza és erősen emlékeztet a Rigai Operára, ahol Richard Wagner 1837-től főzeneigazgató volt. A Wagner Opera felépítésére Berlin, Köln és Frankfurt mellett Budapest is komoly összeget jegyzett. 1876. augusztus 13-án a bayreuthi Festspielhausban Richter (János) Hans magyarországi német karmester pálcája alatt felcsendül a Rajna kincse. Wagner így fejezte be a hétszáz fős díszvacsorán tartott ünnepi beszédét: *”Itt van az a férfi, aki legelsőnek állott mellém a hitével akkor, amikor még senki sem tudott rólam, aki nélkül Önök talán egyetlen hangnyi zenémet sem hallották volna. Az én drága barátom, Liszt Ferenc!”*

Liszt pedig így nyilatkozik (aki a Szent Erzsébet legenda komponálására kérte fel) ugyanerről a weimari nagyhercegnek: *”Ami itt történik az a csodával határos. Királyi fenséged saját szemével fogja látni, én pedig örökké sajnálom, hogy nem Weimar városé lett az egész dicsőség, amely a diadalmas előzmények után megilletné.”* Az eseményt és Wagner szavait minden művelt ország zeneirodalma és közművelődési műsora jól ismeri.

Ugyancsak ide kívánczik a szeretetreméltó nagystíliú óriás Wagner igazi természetét megvilágító közismert pécsi történet, amit magammal vittem Északra. Engel József magyar-német anyanyelvű pécsi zenei szerkesztő Wagner és Cosima Liszt-Wagner vendége volt 1874-ben Bayreuthban. Az új Festspielhaus megtekintése után a magyar vendéget vacsorára hívták meg a házukba. Este Wagner a pontosan érkező Engel felé nyújtotta kezét és szokásos derűs modorában mosolyogva kérdezte: *”Guten Abend, lieber Engel ! Kommen Sie von Himmel? ”*Jó estét kedves Engel! Az égből jött? *”Nein, verehrter Meister, von Karlsbad.”* -Nem, tisztelt Mester, Karlsbadból” válaszolt mosolyogva Engel, aki magyar és német szaklapokba írt Wagnerről komoly cikkeket. A vacsora alatt Wagner sokáig eldiskurált vele és a magyar zenéről kérdezgette. Erkelről, sőt a Pécsi Székesegyház karmester, zeneszerzőjéről, Hölz Ferencről is. Elmeséltette magának az előző évben Budapesten tartott Liszt jubileumot, melyen Engel is részt vett. Magyarra fordított sok német szót. Később jókedvűen zongorához ült, amit ritkán tett. Engellel továbbra is kapcsolatot tartott és újszülött fia komaságát is elvállalta.

1883. március 18-án Liszt a Szent Erzsébet legenda bemutató előadását vezényel-

te Pressburgban - Pozsonyban. 1884. március 27-én csütörtökön Helsinkiben a Szenátus téri evangélikus-lutheránus katedrálisában Richard Faltin vezényletével először adták elő finn földön Lisztől a Szent Erzsébet legenda oratóriumot. Ez alkalomból Faltin dísztáviratban köszöntötte a szerzőt. Az oratóriumot március 29-én sikerrel megismélték.

1884. május 14-én a Helsinkiben működő Ludwig Dingeldey írt levelet Lisztnek: „*Liszt Ferencnek - Leghűségesebb, kedves Mesterem, bár idegenkedem tőle, hogy magamat írásban fejezzem ki, mégsem tagadhatom meg kiváló kollégámtól Richard Faltintól, hogy el ne küldjem Önnek szeretett Mester innen az ő ezer üdvözlését. Isten őrizze és vigyázzon Önre, hűséges, legjobb nevelőm. Változatlan hűséggel és gyengéd szeretettel az Ön régi tanítványa, Dingeldeyus Helsinki 1884. május 14.*” 46)

Liszt 1884. április végén tér vissza Kalocsáról és Pozsonyból Weimarba, ahol május 23-28-án az Allgemeine Deutscher Musikverein fennállásának 25. évét ünneplik. A Szent Erzsébet legenda is műsoron volt. Ide kapott meghívást a Ludwig Dingeldey kíséretével oly sok Wagner és Liszt dalokkal szerepelt Emma Engdahl (1852-1930) svéd- finn énekművésznő. Éppen Düsseldorfban majd Darmstadtban énekelt Weber Büvös vadászában. A német kritika Engdahl hangjának drámai kifejező képességét dicsérte. Már haza készült Helsinkibe, amikor Weimarba hívták. Megérdemelt sikerrel énekelt május 25-én Otto Lessmann (Liszt-tanítvány) három dalát.

Engdahl Weimarban a Musikverein rendes tagjaként jelen levő Karl Flodin helsinki kritikust is ott találja. Flodin ekkor láthatta másodszor is Lisztet. Engdahl szopránénekesnő sikerein kívül Flodin így ír Lisztről a hazai sajtónak: „*Az ősz apát ugyanazon a hangversenyen zenekarra íródo új művének néhány már elkészült részét is vezényelte.*”

A Szent Szaniszló oratórium töredékeiről volt szó. Liszt szentpétervári barátairól sem feledkezett meg. Alexander Glazunov E-dúr szimfóniáját vezényelte. Engdahl művésznő ekkor ismerkedett össze Liszttel, akinek weimari otthonában vendégeskedett. Bokrátaiba kötött virágsokrot kapott a házigazdától, melyet hazahozott Helsinkibe. 47)

Finnország büszke lehetett a Helsinkiben 1884-ben kiváló zenekarral, kórossal és híres énekes szólistákkal bemutatott Szent Erzsébet legendára, mert az egyetlen kis finn zenei újság, a Sävetaar Németországba kiküldött szerkesztője, így ír Liszt halála után egy évvel, 1884.02.08-án Kölnből, a Kóruszszövetség ünnepéről: „*Az első napot Liszt Ferencnek szentelték és valóságos emlékkünnéppé tették. Kisebb-nagyobb művek és szavalatok után a Szent Erzsébet legendát adták elő, Kölnben először.*” A lap alján megjegyzi: „*nálunk már 1884-ben.*”

A tudósítás beszámol még, hogy a Liszt oratóriumban a Helsinkiben is énekelt Amalie Joachim volt Sofia, de a kritika nem volt róla egységesen jó véleménnyel. Ezzel szemben a Liszt dalok után dicsőítették. A római Liszt tanítvány Giovanni Sgambati II. szimfóniája és Kvintetteje is váratlan sikert arat. Váratlanul magyar művészt is említ: ”Ragyogó csúcspont volt a Brahms trió, amelyben a szerző zongorázott, Georg Holländer koncertmester hegedült és Lotte Hegyesi kisasszony csellózott.” Brahms zongorakíséretével koncertezte körbe később Alice Barbi finn szopránénekesnő az észak-német városokat. Ilyen német- finn-magyar művészeti hajszálerek is éltek.

Vály Sándor: A QBOOK-7

Vály Sándor: A QBOOK-8

A legszebb helsinki Liszt- emléket Ludwig Dingeldey hagyta reánk, aki 1885. május 8-án Ida Aalberg európai hírű finn drámai színésznő barátjának küldött meghívójában így jellemzi Liszt H-moll szonátáját:

„Maga csodálatos! Leírhatatlan örömet szerezne nekem, ha eljönne ma este a hangversenyre. Nagy súlyt helyezek arra, hogy lelki rokonok legyenek ott. A szonáta valami hihetetlen nagyszerűségű és az élet minden nyomorúsága felé emel. Jöjjön! Ludwig Dingeldey” 48)

Aalberg többször működött közre koncerteken szavalatokkal és drámai szövegekkel. De ugyanúgy ősi népi rigmusokkal és népdalokkal is. Lenyűgöző színészegettség volt. Ibsen Nóra szerepében nagy olajfestményen örökítették meg, ami a Finn Nemzeti Színház társalgójában látható. Aalberg Magyarországon is szerepelt. Vikár Béla finn szakértő és néprajztudósunk jó barátja volt.

Liszt veje, Hans von Bülow adott 1885. január 12-én és 13-án zongoraestet Helsinkiben, az Egyetemen. A művész jövetelét előre beharangozott hírverés ellenére a díszterem félig üres maradt. Bülow briliánsan játszott és végül is átütő sikert aratott, ám sértve érezte magát és soha többé nem jött Finnországba. 49)

Ezután hullámvölgy következett. Bár Vera von Timanov továbbra is átjár Pétervárról, műsorai a konzervatív közönség ízlése szerint vannak összeállítva és sohasem tartalmazznak esetleges megütözésre okot adó merész Liszt műveket.

1885. március 11-én Kajanus karmester megbukott Liszt Tasso szimfonikus költeményével. Soha többé nem próbálkozott vele. Érdekes, hogy zömmel ugyanaz a közönség 1883. március 20-án a Svéd Líceumban lelkesen megtapsolta Dingeldey és Mikwitz kézzongorás Tasso produkcióját.

Ekkor a váratlanul bemutatott Les Preludes példájára Kajanus ismét meglepetésszerűen mutatja be Liszt Faust szimfóniáját nagyszerű zenekarával 1885. március 26-án. Ezt az örömet követte Sophie Menter váratlan koncertje 1885. április 18-án. Schumann-Liszt: Frühlingsnacht, Schubert-Liszt: Gretchen am Spinnrade és a Magyar induló aratnak nagy sikert. Chopin darabokat játszik, majd Dingeldey művész társával közösen a Mazeppát. Végül Menter a Don Juannal remekel.

Sophie Menter 22-én szerdán este már a Helsinkitől száz kilométerre északra fekvő Hämeenlinna város patinás városházának dísztermében játszik, ahol a helyi hagyomány szerint az ifjú Jean Sibelius is hallgatta őt. Scarlatti-, Bach-, Beethoven-, Tausig és Liszt műveket játszott. Schubert-Liszt: Erlköniginjét megismételték vele. Végül finn népi dallamokra rögtönzött.

Szentpétervárról Helsinkibe áthozatott Becker zongoráját Hämeenlinnába is leszállította.

Ismét Dingeldey játssza a H-moll szonátát Helsinkiben a Svéd Líceumban. Elérte, hogy a Szonáta széles körökben vált ismertté. Kajanus pedig a klasszikus szimfóniákkal együtt tette ismertté a Dante és Faust szimfóniákat. A Munkásművelődési Házban, a Tüzoltók Házában, az Egyetemen és a Svenska Normallyceum - Svéd Normállyceum - Dísztermében sok Liszt mű hangzott el.

Ekkor a Finnországba ellátogatott cárt kísérő Zichy Mihály érkezik Helsinkibe, ahol egy kiállításon is részt vesz. Antti Jalava, aki a budapesti Operaházban Wagneréket és Lisztet látta, feljegyezte: *„1885. augusztus 9-én a Lovagteremben megnyílt kiállításon magyar nyelven beszélgettem Zichy udvari festővel, majd a*

Koskinen szenátornál és Ida Aalberg színésznőnél tett rövid látogatás után a szerkesztőségbe siettem, hogy a kiállításról írjak. Végül a városban konfilissal kocsikázva az esti tűzijátékot néztem meg.” 50)

1885. november 11-én Dingeldey az izgalmasabb és nehezebben érthető Liszt műveket játssza az Egyetemen. A két Szent Ferenc legenda, az Elfelejtett keringő és a Mignon arattak igazi sikert. November 28-án és 30-án Amalia, Joachim Józsefné énekművésznő lép fel az Egyetemen Laura Kahrer, Frau Rappoldi, Liszt tanítvány kíséretével, aki legutóbb 16 évesen koncertezett Helsinkiben 1871-ben. Sikerük óriási. Kahrer Liszt darabokkal remekel.

Elérkezik Liszt halálának éve 1886. január 23-án Dingeldey, Wasiljev orosz hegedűs és Hrimaly cseh csellista a Saint-Saëns Orfeuszából készült Liszt-feldolgozást adják elő a Svéd Liceumban. Liszt 1885. szeptember 25-én több napot pihen Sophie Menter itteri kastélyában Tirolban. Alkalma volt ott a Szentpéterváron élt, Svédországban koncertezett és Finnországot is megismert Mentertől értékes tájékoztatót hallani.

Liszt ezt írja 1886. január elején kelt levelében Daniela unokájának: *”A hónap vége előtt visszatérek Budapestre, áprilisban Londonba, utána Pétervárra megyek Konstantin nagyherceg meghívására, aki Oroszországban az összes zenei intézmény pártfogója.” 51)*

A Mester március és áprilisban aratja utolsó nagy sikereit, foglalkozott egy szentpétervári út gondolatával. Menterrel levelezik, aki utolsó hónapjait tölti az ottani Konzervatóriumban. Ám április 2-án már azt írja Carolyn Wittgensteinnek: *”Egy pétervári távirat tudatta velem, hogy az orosz udvar április végén a Krímben lesz. Így hát pétervári utazásom elhalasztódik.” 52)* Ezzel az utolsó reményt is elveszítettük, hogy Liszt Helsinkibe és Stockholmba is átjött volna Szentpétervárról. Párizsban megismétlik az Esztergomi misét, Londonban Liszt saját Szent Erzsébet legendáját hallgatja. Helsinkiben pedig a hűséges Dingeldey és Wefing volt Liszt-tanítványok 1886. április 20-án két nagy hangversenyzongorán az Ünnepi hangokkal köszöntik a Mestert a Svéd Liceum pompás dísztermében, ahová még mindig várják.

Az Angyalok kórusa szólal meg a fent említett német művészek négykezes és Martin Wegelius orgonakíséretével. A teremben ugyanis szép orgona is áll. Ezután Dingeldey és Wasiljev az Elfelejtett keringő és Genfi harangok hegedű-zongora átiratait adják elő. Majd Liszt dalok következnek és az estet a Prometheus fejezi be. Az egyesített kórusokat Martin Wegelius vezényli.

A mester halála után 1886. október 23-án a Helsinki Zenei Intézet Liszt Ferenc emlékhangversenyt rendezett. A műsort Anna Lönnberg svéd- finn művésznő kezdi a Helsinkiben Sophie Menter koncertjei óta népszerűvé vált V. magyar rapszodiával.

Majd felcsendül az Angelus, Esti imádság az őrangyalhoz, ezúttal vonósnégyesen. Jean Sibelius játssza a második hegedűt.

A káprázatosan tehetséges Ingeborg Hymander svéd- finn művésznő zongorázza a B-A-C-H fantázia és fűgát. Hulda Hymander pedig a Mignont éneklő Dingeldey zongorakíséretével. Ezután még A forrás partján című darabot játssza Amalia Grönqvist finn művésznő a Zarándokévek első kötetéből és a Hárfautdöntést ismert Desz-dúr-Sóhaj-koncertetűdöt. Legvégül pedig Ludwig Dingeldey és Heinrich

Wefing hűséges német tanítványai búcsúztatják el a Helsinkibe és Stockholmba soha el nem jutott tanárukat, annak két zongorára feldogozott Esz-dúr zongoraversenyével.

Robert Kajanus az 1886 évi őszi koncertszezonz első estjét szenteli Liszt Ferenc emlékének. Ekkor csendülnek fel Helsinkiben másodszer a Les Preludes és Faust szimfóniák. A prolókus Karl Flodin zenetudós-kritikus. Ugyanaz a Kajanus unokatestvér, aki 1883. december 5-i Lipcséből írt leveléből Lisztről és zongorajátékáról beszélt, és akit 1884-ben Weimarban még egyszer közelről láthatott.

Nagyszerű Esz-dúr zongoraversenyt játszott 1887. január 20-án Helsinkiben az egyik legkiválóbb Liszt-tanítvány, Martha Remmert német zongoraművésznő. Ismét beigazolódott, milyen sok függ az előadó személyétől. Kajanus és zenekara is a legjavukat nyújtották.

A weimari udvari zongorista címmel hirdetett művésznő január 22-én önálló estet is adott. Műsorát a Rákóczi indulóval fejezi be. Az éppen ügyeletes sajtókritikus minőségben is jelen volt Richard Faltin ámulva jegyzi fel: *”Remmert művésznő már szinte az eksztázis határán járva zongorázta ezt az indulót. Az emberek a helyükről felugrálva kiabálva tapsoltak és a lábukkal dobogtak.”* 53)

A másik német udvari zongorista Liszt növendék a 27 éves d'Albert 1887. március 3-án és 4-én játszott az Egyetemen. Nagyszabású Bach-Tausig orgonafuga átirattal, Beethoven-Schubert művekkel debütált. Lisztet a Valse improtu és a Don Juan fantázia képviselték.

A kritikus d'Albertet egyenesen Bülowhoz és Liszthez (mindkettőt hallotta zongorázni) hasonlította. Érdekes, hogy a közönség mégsem osztatlan lelkesedéssel ünnepelte őt. Virtuozitása mellett elmélyedten filozofikus játékaról is híres művész 1900-ig többször visszatért Helsinkibe.

d'Albert híres növendéke volt a lipcsei zongoraművész óriás, Wilhelm Backhaus, aki 1905-ben megnyerte a Párizsban rendezett Rubinstein versenyt. A versenyen az ifjú Bartók is indult. 54)

Helsinki az 1914-ben kitört I. világháborúig nemzetközi koncertlében fürdött. A Kaivohuone vendéglő az egykor magyar árvízkarosultakat országszerte adott koncertjeinek teljes bevételével segített és a Pesti Vigadóban Lisztnek is énekelt Svéd Női Kvártett estjét hirdette. A Hesperia szállóban és a Tivoliban Horváth Etelka magyar énekesnő és Lilly Bernand francia burleszk komikus léptek fel. Majd ismét a Kaivohuone hirdeti Máray magyar és Signe von Grabe svéd chansonénekesek

Ekkor vesz búcsút Ludwig Dingeldey Helsinkitől. 1887.április 22-én a Svéd Líceumban Liszt 3. Consolation - Vigasztalások darabját játszotta. Május 21-én utoljára zongorázik. Wefinggel megismétlik kézzongorás Esz-dúr zongoraverseny produkciójukat. Liszt fiaként szeretett Dingeldeyus tanítványa óriási és sokoldalú tanári - előadóművészi munkáját befejezve Karin nevű svéd- finn feleségével Berlinbe távozik.

A Schubert-Liszt Erlköniget oly nagyon kedvelő helsinki közönség több Liszt tanítványtól is hallhatta e különlegesen értékes zenét. Az egykori fültanúk családi szájhagyományok útján napjainkig fennmaradt adatai szerint Sophie Menter és Alfred Reisenauer Erlkönig előadása volt felejthetetlen. Ezt koronázta meg a helsinki Egyetemen 1887. november 15-én és 16-án énekelő Amalie Joachim. Zongorakisérője ez alkalommal Gerbracht kisasszony volt Kölnből. Az Erlkönig aratta a legnagyobb sikert. A díszterem közönsége állva tapsolta a művésznőt.

A svéd kritikus szerint: „*Nem véletlen, hogy a németek szerint nála jobban senki sem énekelhette ezt a művet. Hangja mintha a túlvilágról zengett volna.*” 55)

Liszt egyik legeredetibb növendéke a 24-éves Alfred Reisenauer volt, aki nagy távolságokat beutazva Finnország szerte adott híres zongoraesteket. Helsinkibe Szi-bérián, Moszkván és Szentpéterváron keresztül utazva érkezett. Orosz földön aratott sikereinek sajtóvisszhangja megelőzte őt Suomiban. Az orosz kritika különösen J.S.Bach és Liszt Ferenc műveinek tolmácsolásait köszönte meg. Fenomenális művésznak nevezték. 1887. december 15-én, 17-én és 20-án adott zongoraesteket az Egyetemen. A Bis jelige alatt hangversenykritikákat író Karl Wasenius, akinek annakidején még a Weimarban tanuló Alie Alexandra Lindberg írt Lisztről, így állított emléket Reisenauer játékanak: „*Igaznak bizonyult a szóbeszéd, mely Alfred Reisenauer urat a világ legjobb zongoristái közé sorolta. A koncert alatt egyre csak nőtt az általános elragadtatás. Soha nem fogom elfelejteni azt a végtelen erőt, a sötéten ijesztő komolyságot, amivel a Schubert-Liszt Erlköniget játszani kezdő Reisenauer ujjai alól felzúgó triolák a termet betöltötték. A különböző témák világosan formált mélyen érintő hatására reszketést, szorongást éreztem. Mégsem tudtam magamat kivonni e mindent uraló hatás alól, mert Reisenauer úr művészete ellenállhatatlan volt. Liszt Don Juan műve zárta az estét. Ilyen előadásban még nem hallottam. Nem lehet szavakkal leírni a zongorista iszonyú erejű akkordjainak hatását, mely alól a teremben senki sem vonhatta ki magát. Viharszerűen előrobogó, harsogva zúgó, fenyegető zene a szinkópák bámulatos erejével jelenítette meg a pokol fejedelmének színre lépését. Mintha a síron túlról szólt volna.*” 56)

Szinte ugyanezzel a mondattal méltatta Amalie Joachim Erlkönigjét egy hónappal korábban ugyanitt egy másik kritikus.

A Helsinkiben koncertező művésztanárok időnként vidéken is muzsikáltak. Carl Schuler adott zongoraestet 1888. január 15-én a patinás Hämeenlinna, Jean Sibelius szülővárosa, régi Városházának dísztermében. A német művész házaspár ragyogóan szerepelt. Több Wagner dalt és a Schubert-Liszt: Der Wanderer darabot meg kellett ismételni.

Kiváló muzsikus volt az 1887. szeptember végén Helsinkibe érkezett osztrák-magyar Joachim tanítvány, Csillag (Stern) Herrmann, aki a korábban már Brahms-sal közös koncertkörúton járt Alice Barbi finn énekesnővel szerepelt Hamburgban, Lübeckben, Stockholmban. Lisztől is játszott.

Liszt művek hangzottak el 1888. május 4 és 5-én Nachéz Tivadar magyar hegedűművésszel, aki szintén Joachim tanítvány és Liszt barátja volt. Kísérte Jose Motta. Őket is Richard Faltin hívta Helsinkibe. A városi színházban és az Egyetemen hegedülő Nachéz Tivadar közkívánatra egy ráadás koncerttel búcsúzik. Váratlan fejleményként Karl Flodin megnyeri régi berlini barátját Ferruccio Busonit, hogy az Helsinkibe jöjjön. Busoni igent mond és 1888 szeptembertől Helsinkibe szerződik. Sok koncertet ad. Don Juant játszik az Egyetemen, Mignont kísér a Svéd Líceumban. A szólista Alexandra Anghner svéd énekesnő. Wefing és Busoni utóbbi négykezesre

írt finn népdalfeldolgozásait adja elő. Végül a berlini Busoni és a bécsi magyar Csillag sok esten át az európai kamarazene termést játsszák végig.

Martin Wegelius rektor nem titkolt célja volt, hogy elsősorban Wagner és Liszt

példáját követve Manner Európa zeneművészetét és oktatási rendszerét ültesse át finn földre. Munkatársa lett ebben Busoni, aki azonban 1888. szeptemberében ezt írta Karl Petrinek Helsinkiből Berlinbe: „*Ami az itteni állapotokat illeti, itt zenei téren átadásról van szó, nem átvételről. Itt lehetséges tanítani, de tanulni nem. A legnagyobb nehézségek árán lehet valami újat használatba állítani. Európa zenei központjaiban, ahol már elérték korunk csúcseit, érdemi munka a továbbfejlesztés és az ember saját egyéniségének e teremő munkába való beillesztése. Itt az ember elégedett lehet, ha egy részét alkotja meg annak, amit máshol már régen túlhaladtak.*” (Majd arra a kérdésre válaszol, hogy kívánt-e tőle a finn rektor valami különlegeset.) „*Tulajdonképpen semmit. Bár Bach invencióit mindenképpen oktatási alapként kellene kezelni. Több Bachot, sok Bachot, Mozartot, Beethovent és Lisztet.*” (Levele végén Busoni erre a végkövetkeztetésre jut): „*Nekem teljes mértékben a saját munkámban kell élnem. Csak magamból indulhatok ki. Csak magamból találhatok folyamatos fejlődésre ösztönzést. De hiszen nemsokára úgymis visszatérek Németországba.*” 57)

Sokatmondó ezzel kapcsolatban a berlini magyar-cseh barát, Ottokar Nováček hegedűsnek és komponistának a Rügen szigeteken pihenő Busonihoz küldött levele. Szerencsét kíván annak küszöbön álló Helsinkibe utazásához és a levélhez mellékel rajzon Busoni a Golf áramlaton lovagolva úszik fel északra, Finnland felé. 58)

Busoni rendkívül sokra becsülte Wegelius rektort, akit egyik ünnepi beszédében így jellemez: „*Unseren Direktor, der so über uns allen steht - Direktorunk, aki annyira mindannyiunk felett áll.*”

A mindig derűs Busoni és Wegelius szójátékokban is lelki rokonok voltak. Egyszer Wegelius éppen kilépett a zeneelmélet tanteremből, amikor Busoni is pont oda igyekezett.

Martin vidáman felkiáltva köszöntötte Busonit: „*Sie sind ja ein Meister der Pünktlichkeit Herr Busoni!*” „*Und Sie ein Meister der Kontrapünktlichkeit, Herr Rektor*” válaszolt Busoni és a két barát nevetve fogott kezét. 59)

Busoni Kajanusban is szellemi bajtársára lelt. Vele adja elő 1889. február 28-án a Schumann zongoraversenyt, majd november 14-én Rubinstein negyedik d-moll zongoraversenyét. Történelmi találkozó ez, hiszen éppen Rubinstein írta 1878. február 6-án Bécsben Busoniról: „*Az ifjú Busoninak született előadói képessége és rendkívül jelentős zeneszerzői tehetsége van. Véleményem szerint neki érdemes lenne komoly zenei tanulmányokkal foglalkoznia, mert minden lelki és fizikai adottsága megvan rá, hogy nagy művésszé válhasson.*” 60)

1890. február 27-én Kajanus átadja Busoninak a karmesteri pálcát és az Beethoven Esz-dúr zongoraversenyt, (szólista Heinrich Wefing) Wagner Faust nyitányt és Liszt Mefisztó keringőt és a saját szimfonikus szvitjét vezényelte. Március 21-én az Egyetemen zongorázik. A Cis jelige alatt kritikát író Ilmari Krohn kimondja: „*Busoni úr érett mesterként kezeli hangszerét. Technikai nehézségek nem jelentenek számára akadályt. Liszt: Velence és Nápoly darabját meg kellett ismételnie.*” 61)

Busoni tanári munkáját pedig így értékelték: „*A Zenei Intézet második nyilvános növendékkoncertijén Anna Grönqvist jászott Liszttől a magyar dalokból írott fantáziát. A játékos meglepetést keltően biztos technikával és határozott izléssel kezdett neki a darabnak és azt muzikálisan játszotta végig. Világosan látható, milyen pozitív hatással volt reá tanára, Busoni játékmódja.*” 62)

Busoni 1890 őszen Gerda Sjöstrand nevű svéd- finn feleségével Helsinkiből Moszkvába távozott és csak később tért haza Berlinbe. Még több alkalommal visszatér Finnországba, és amikor Berlinben haldoklott, a Helsinkiből oda utazott Karl Flodin barátja állt ágya mellett. 63)

Néha úgy tűnik, hogy Helsinkiben a Liszt rapszódiaiak egész európai nyersanyaga megtalálható volt a koncerttermek falain kívül zajló városi életben. 1889-ben Helsinkibe érkezik a német Schröder szalonzenekar. Az együttes olasz, német, francia énekesei között van a magyar Mezey Ilka.

Újsághír tudatja, hogy Pintér Pál és kedvelt együttese London és Szentpétervár után ismét Helsinkiben szerepelt, és hogy a Városházán vastapsot kapott a 11 hegedűvel előadott tüzes magyar csárdás! Ekkor érkezett Helsinkibe Busoni utóda William Humphrey Dayas, Liszt skót tanítványa és 1890. szeptember 29-én a Svéd Liceumban eljátszotta Lisztől a Dante szonátát.

Külön érdeme az 1892. március 2-án kiválóan előadott Villa d'Este szökökútjai. Legnagyobb tette azonban a Suomiban 1890. november 13-án először bemutatott Liszt A-dúr zongoraverseny volt. Kajanus és zenekara ismét a legjavukat nyújtották. Cis-Ilmari Krohn-írja: „*A Tüzoltók Házának dísztermében Dayast többször is visszatapsolták a Liszt koncert után. A kezdeti kis lámpaláz után tökéletes produkciót nyújtott.*” 64)

Ezen a hangversenyen mutatták be Liszt római tanítványának Sgambatinak II. szimfóniáját.

Esemény számba menő szenzációk voltak a német Emil Sauer Liszt tanítvány 1892. március 2-i és 4-i estjei az Egyetemen. Szentpéterváron és Viipuriban aratott sikereinek híre megelőzték őt. Helsinkiben Beethoentől Lisztig adott hatalmas műsort és saját műveit is bemutatta. Cis-Ilmari Krohn csodálta „*a művész éneklően szép és bájos cantilena játékát.*”

Bis-(Carl Wasenius) azon csodálkozott, hogy vajon milyen messzire hallatszott ki az Egyetemről a közeli utcákra Liszt Lucretia-Borgia fantáziája? Mint azt korábban Menter tette, Sauer is magával hozta Becker zongoráját, mely minden itteni hangszernél jobbnak bizonyult. 65) Helsinki után Sauer december 5-én ismét fellépett Viipuriban, ahová már várták és ahol különösen a Schubert-Liszt: Erlkönig és a Norma fantázia arattak kirobbanó sikert. Sauer 1893-ban és 1911-ben tért vissza Helsinkibe. Liszt Norma fantáziája és Sgambati op. 18/4 Toccata arattak sikert.

Dayas 1892. május 9-én adott a Svéd Liceumban nagyszerű zongoraestet. A Liszt H-moll szonátát hosszan megtapsolták. Felfogása újdonság volt Dingeldey után, mert míg az sokoldalú művész volt, Dayas skót jelleme a töprengő filozófia felé hajlott. Dayas is előszeretettel játszott ritkán hallható darabokat, így a másik Liszt tanítvány Raff D-moll szvitjét (op.91) és Busoni Hat etüdjét (op.16) október 23-án. Emlékezetes, hogy Sophie Menter és Reisenauer úr is szívesen terjesztették Raff műveit. Dayas november 11-én ismét remekel a H-moll szonátával és 16-án már Kajanusékkal játssza Csajkovszkij B-moll zongoraversenyét a szerző emlékhangversenyén. Dayas emlékezetes koncertje volt a később híressé vált svéd- finn Sigrid (Sissi) Sundgren művésznővel két zongorán előadott Liszt Esz-dúr zongoraverseny 1893. december 16-án. Kiterjedt tanári munkája mellett Dayas igen sok alkalommal szerepel. Ilyenkor barátaitól is játszik. Például Abraham Ojanperä híres finn tenoris-

tával a Helsinkiben 1887 decemberében híressé lett Alfred Reisenauer Liszt tanítvány „Wanderlieder”-jét mutatják be 1894. február 19-én a Liceumban. Busoni után Kajanus most Dayasnak ad karmesteri pálcát és az 1894. március 8-án Rubinstein negyedik zongoraversenyét vezényli. Szólista a finn feleség, Karin Dayas.

Ilyen és hasonló események után látogat el ismét Svédországból (Göteborg) Helsinkibe Alfred Reisenauer, aki több koncertet ad, d, Albert is átjön a szomszédos Rigából. Vera von Timanov pedig a keleti szomszéd Szentpétervárról. Általában néhány Liszt művel tarkítják klasszikus műsoraikat. A Kaivohuone vendéglőben pedig Kállay Ferenc és tizenkét tagú együttese muzsikál. Bán Lilla énekel a Kämp szállóban. A sajtó magyar rózsának nevezi. Takács Irma német-magyar énekes táncosnőt is név szerint említi a Semmels együttesből. Hat hölgy énekelve, hegedűszóra tüzes csárdást táncol. Néhány száz méterrel odébb az Egyetemen Kurt Müller német Liszt tanítvány 1894. október 10-én Finnországban először játssza Lisztől a Tájkép transzcendens etüdöt. Jellegzetes Helsinkiben.

1894. december 2-án másodszor hangzott fel Kajanus vezényletével Liszt Á-dúr zongoraversenye. A szólista Edvard Fazer svájci-német származású finn zongoraművész, aki Lisztnél is tanult Weimarban. Később Stavenhagen norvég Liszt tanítvány volt a tanára.

1895. január 2-án Dayas levélben tájékoztatja Wiesbadenből Kajanus, hogy Busoni Helsinkiben óhajt koncertezni. Elmondja, hogy február 16-án Busoni Liszt Esz-dúr zongoraversenyét fogja d’Albert Liszt-tanítvány vezényletével játszani Wiesbadenban. Megemlíti a Busoni kíséretével szép szólóestet adott Adée Leander Flodin művésznő sikerét, és hogy a Busoni és Flodin házaspárok ismét együtt lehetnek. Dayas Weimarból is írt április 2-án, hogy éppen Liszt-estre készül. A Flodin házaspárral szerepel (Karl Flodin kiváló zongorista is volt) és az ott tartózkodó Jean Sibelius finn zeneszerzőt segíti. Végül Manchesterből jelentkezik. 66)

Busoni valóban eljön Helsinkibe és 1895. május 13-án és 15-én az Egyetemen, 25-én a Liceumban játszik. Egykori hallgatóinak mai leszármazottai által megőrzött történet szerint felejthetetlenek van számon tarva, ahogyan Lisztől az Esti Harmóniákat és a Liszt-Thalberg variációkat játszotta. Finn tanítványával, Karl Ekman tanárral a Weber F-moll koncertdarabokat (op.70) is előadták.

Az egyre elmélyedtebben és érettebben zongorázó Sigrid Sundgrén ad szólóestet 1896. október 5-én az Egyetemen. Lisztől a Költői és vallásos harmóniák harmadik darabját szólaltatja meg. Ezt követik az F-moll etüd, a Lidércfény és az esz-dúr Paganini etüd. Ezekkel a darabokkal próbálta ki az új Stenway zongorát. A kritika szerint hallatlan eleganciával játszott. Georg Scnévoigt Viipuriból származó német születésű finn karmester feleségeként lett Európa híru szólista.

Sok zenei eseményen játszottak Wagner és Liszt műveket. Még a Finn Lovasklub ünnepén is.

Említésre méltó az 1896. november 17-én az Egyetemen szerepelt Franz Ondříček osztrák-magyar udvari hegedűvirtuóz. Kiváló kísérője, Dormeister Liszt darabokat is előadott. Hasonló Paganini-Liszt jellegű estet adott 1898. január 27-én a Rigából átjött Teresa Carreno, d, Albert felesége. Liszt Esz-dúr koncertet játszott Kajanuszal Sigrid Sundgrén 1898. április 13-án.

Ekkor látogat haza Berlinből Helsinkibe családjával Ferruccio Busoni. A művész

szeptember 24-én és 27-én zongorázik az Egyetemen. A Lipcsében tanult nyugatfinn származású nagy orgonista és zongorista Oskar Merikanto írta: „*Olyan hírt kaptunk, hogy Busoni beteg. Ennek nyomát sem éreztük játékában. Legutóbbi találkozásunk óta hatalmasat fejlődött. Más zongoristáknál nem tapasztalható laza csukló, erőteljes plasztikus játék, tévedhetetlenül pontos, tökéletes technika jellemzi őt! A Schubert-Liszt: Erlikönig tőle hallott tolmácsolása sokáig megmarad hálás emlékezetünkben.*”

Richard Faltin főleg a Brahms és Chopin darabokat méltatta, de végül Ő is így írt: „*Busoni a legragyogóbb pompával adta elő az Erlikönig darabot. Liszt széles, nagyszabású Valse capriccióját rafinált humorral és csillogó bravúrral tálalta elénk.*” Megemlíti, hogy a nagy számú közönség főleg a Liszt Rigoletto fantázia és Don Juan műveket ünnepelte.

Karl Flodin írta: „*Busoni nem csupán a műveket kiválóan tolmácsoló, hanem egyenrangú lelki rokona és absolut kongeniális komponista társa is Bachnak és Lisztnek.*”

Legfontosabb estjét Busoni az 1880-ban épült Svenska Normallyceum - Svéd Normállyceum második emeleti páratlan hangulatú szép Festsal-dísztermében adta 1898. szeptember 30-án. Ekkor mutatta be második (op.36 a) hegedű-zongora szonátáját a Lipcséből Turkun keresztül Helsinkibe szerződött cseh-magyar hegedűművésszel (Ottokar, berlini barátjának öccsével) Viktor Nováčekkel. Viktor és finn, német, svéd művésztanár társai Sgambati római Liszt tanítvány és Richard Strauss összes kamaraműveit előadták itt a Líceumban és az Egyetemen.

Busoni és Karl Ekman J.S.Bach két zongorán előadott D-moll koncerttel remekelnek. Abraham Ojanperä finn operaénekesssel Liszt: A három cigány műve következik. Az estet Liszt két Szent Ferenc legendája koronázza meg. A legszigorúbb zeneértő kritikusok, akik közül három Lipcsében tanult elismert művész és akik (Faltin, Flodin) Lisztet is hallották játszani, írták:

Oskar Merikanto: „*A finoman formált, eredeti muzikalitással és hatalmas technikával prezentált Liszt legendákat a zsúfolásig megtelt terem közönsége nagy ovációval ünnepelte.*” Karl Wasenius: „*Imponáló biztonsággal, biztos ízléssel feltálatlan lángható Liszt interpretáció.*” Richard Faltin: „*Liszt szituációs ábrázolásra képes tehetsége és Busoni művészete rokonok. Felejthetetlenül mély benyomást gyakorolt reánk a hullámok tetején átkelő Szent Ferenc.*”

Ilmari Krohn menyasszonya, Hilja Haahti így örökítette meg naplójában Busoni Liszt játékát: „*Ainival meghallgattuk Busonit. Soha nem élveztem zongorajátékot úgy, mint akkor. Liszt legendái, a madaraknak prédikáló Szent Ferenc, de különösen a hullámokon átkelő szent egészen felejthetetlen benyomást tettek reánk. Utóbbiban egészen világosan hallani véltem a zúgva harsogó tengert, a vijjogva fűtyülő szelet. Nagy tarajosan habzó hullámokat láttam robogni, de egyúttal tisztán hallottam a hullámokon járó lépteket. Mindez valami csodálatos volt.*” 68)

Helsinki szívében az Unioninkatu - Unió utca 2 számmal kezdődő és közvetlenül a kikötő felett kellemesen elterülő Csillagvizsgáló dombon álló Svéd Liceum és a Német evangélikus templom körül sétálva a turista szabadon élvezheti a madarak énekét és a tengervíz játékát. Kis szerencsével vihart is kifoghat, ami errefelé nem ritka dolog. Minden adva van tehát, hogy a Liceum karsú, gótikus ablakai mögött húzódo díszteremben zongorázó Busoni Liszt legendáinak hangulatát megidézhesse.

A Líceum dísztermét szívesen megmutatják a kedves és több nyelven beszélő svéd tanárok! A csendes, hosszú szép terem hangulata lenyűgöző és oly otthonos, mintha egész Európa csupán egy karnyújtásra lenne. E hangulatba illenek Sacherevell Sitwell szavai: „*Mindketten (Liszt és Busoni) az ő különlegességükkel, mágikus erejükkel örökké keresték a titkot, amit sohasem árultak el nekik, vagy csak gyors tovatűnő jelenéseket mutattak szemeik előtt néhány pillanatra felvillantva.*” Ez állt több nyelven egy táblán a Stockholmban a Liszt emlékévé kiállításán 1996-ban.

Busoni is érezte Lisztől örökölt hivatását, mert kereső-kutató vándor művészek érezte magát. Egy házimuzsika esten Schubert-Liszt: der Wanderer fantáziája után ezt írja a helsinki művészotthon és szalon híres énekesnő és mecénás házigazdájának, Ilta és Viktor Ekroos vendégkönyvébe: „*E vándor mindenhol szerető és leghálásabb gondolataiban őrzi a szeretetre méltó, szívélyes művészetet értő és pártoló Ekroos baráti házaspár emlékét. Ferruccio Busoni*” Véletlenül fedeztem fel Ekroosék szalonjának vendégkönyvét a minden antik zenei értéket köztudottan összevásárló Erkki Melartin zeneszerző hagyatékában az Egyetemi Könyvtárban. 69)

Busonit nyugodtan tarthatjuk Liszt szellemi-lelki tanítványának, és ilyen minőségében Liszt Helsinkiben tanított és koncertezett tanítványai közé sorolható. Meglepően érdekes módon írt erről Forrai Miklós tanár úr 1978-ban küldött levelében: „*Liszt szellemi hagyatékát a Marie von Hohenlohe - Schillingsfürst féle alapítvány gondozta. Az alapítvány összkiadás szerkesztésében Ferruccio Busoni szinte tanítványi hűséggel vett részt.*” Hasonlóan erős lelki közösség fűzte Robert Kajanus karmestert Liszthez, akinek Ideálok szimfonikus költeményét 1899. március 29-én mutatta be Helsinkiben.

Selim Palmgrén finn zongoraművész és zeneszerző is Busoni mesterkurzusára járt Weimarban. Emlékirataiban így fogalmazta meg a híres város szellemi légkörét: „*Weimar fogalom. Nekünk muzsikusoknak ugyanazt jelenti, mint Liszt Ferenc. Itt élt a mester húsz éven át művei legjavát alkotva és itt borult virágba a német újromantikus zenei költészet. Itt tanított és vezényelt, küzdött és ünnepelt Liszt. Weimarba érkezésemkor a város hangulatában tizenöt évvel a mester halála után is erősen érezhető volt a mindent meghatározóan átható Liszt örökség. Magától értetődő volt, hogy első utam a Hofgärtnerrei villába vezetett, ahol a mester sok éven át élt.*

Nem volt az fényűző villa. Ellenkezőleg. Négy vagy ötszobás faépület. A mester hűséges idős német házvezetőnője nyitott ajtót, aki a házon finom intelligenciával végigvezetve mindent szívélyesen megmutatott. Rámlehel a dicső múlt kissé melankólikus hangulata.

Egy fali benyilóban Liszt öreg, kopott bársony házikabátja lógott. A szalonban állt a Bechstein zongora. Mellette különféle emléktárgyakat tartalmazó nyitott üvegezett tárló. Például a III. Napoleon ajándékozta színarany levélnehezék. Az ebédlő díszbe a még Beethoven által is használt öreg zongora - ezt állították. Mélyen meghatódva távoztam a mester otthonából a házat körülvevő parkba. Képzeletemben átéltem a mester zárandokéveit. Különös módon - talán éppen a környezet hatására a

svájci és itáliai képeket és hangulatokat, melyek Liszt zongoradarabjaiban oly érdekesítően személyes kifejező jelleget nyernek.

A parktól nem messze volt a Lukas Cranach Haus vendéglő, melynek földszint-

jén a Webers Weinstube otthonos termében a szájhagyomány szerint Liszt minden reggel két órát töltött elsőosztályú konyak és moseli borral vidám társaságban. Követtem a mester példáját és mondhatom, hogy jól érzetem magam Weimarban az én időmben sok Busoni tanítvány élt. Egyikük volt az életvidám, olykor hetvenkedő, magyar Szántó Tivadar. Közülük a legjobb, a berlini Egon Petri, Busoni szellemi örököse volt.

Busoni feleségével és két gyermekével érkezett meg Berlinből. Még az előző évben kérte fel őt Weimar nagyhercege egy zongora mesterkurzus megtartására. Az olyan jól sikerült, hogy idén is folytatás következett. A kurzust a Tempelherrenhaus - Tempelomos lovagok házában tartották.

Busoni mindenki játékát részletekig menő figyelemmel kísérte, de sohasem szakított félbe senkit. A játék végén sok és meglehetősen pontos észrevételt tett és elemzett, majd tanácsokat adott és mindenkit türelmes figyelemmel végighallgatott. Ezt követően tanítványaival közösen zongorázva, elbeszélgetve, szeretettel tanítani kezdett. Több weimari lakos szerint Busoni ebben is Liszt Ferencre hasonlított. A mesterkurzust záró ünnepi hangversenyt a Liszt korszak emlékét felidézve a Hotel Eberprinz halljában rendezték meg.” (70)

Milyen volt ekkor Helsinki, Busoni kedves városa? A finn főváros zenei élete a századfordulón minden korábbinál nemzetközibb volt. 1900-ban a kikötőben álló mai Városházán lévő szálló és vendéglő negytermében a Wiener Damenorchester Rauscher játszott. E kiváló osztrák hölgyek műsorán Johann Strauss Rosen aus dem Süden waltzerja mellett a magyar László Anna csellóra feldolgozott Ave Maria-t játszott Amalie Beutlei művésznő. Németül énekelték a magyar Honvéd Bandit.

Szalai Széchenyi Marsch-a éppúgy szerepelt, mint Erkel Honvéd Marsch-a, Wagner Buren Lied és a bécsi magyar Goldmark (Karl) Károly darabjai. Tőle az Egyetemen és a Liceumban is játszanak.

Dayas Liszt tanítvány és Halvorsen norvég hegedűs - közkívánatra - Goldmark 1. szvit op. 11 hegedű-zongoraművet adják elő. Azt, amit a pesti lakásában fogadott szeretetreméltó Liszt játszott át és konzultált meg a szerzővel. Éppen kilenc évvel ezelőtt tanította Goldmark az ifjú Sibelius Bécsemben zenekari hangszerelésre.

Különös hajszálerek és bűvópatatok munkájának eredménye, hogy az Egyetem dísztermében Finnországban először lép fel Alexander Siloti ifjú orosz zongoraművész, Liszt fiaként szeretett kiváló szentpétervári tanítványa. Silotit Kajanus hívta meg és a Helsinki Filharmonikusok 1901. november 15-i estjén lépett fel a zenekarral kísért Schubert-Liszt: Wanderer fantáziával.

Faltin így számolt be a vendégről: „Magas, jóképű és rokonszenves ifjú lépett a zongora mellé. A hangszer messze zengő tónusa az egész termet betöltötte. Pontos ritmusképletei és költői mély művészi felfogása szédítő hatású egészé forrtak össze. Siloti nagy művész, akinek szemfényvesztően pazar játéktechnikája sem teszi őt üres virtuózzá.” Sibelius svéd Snöfrid-Hófénytündér darabja és Rubinstein kaukázusi témákra írt variációi után Faltin kész őt a zongora költőjének nevezni. (71)

Többször szerepel a Weimarból Busonitól hazatért Selim Palmgrén.

Karl Flodin kritikus, aki egyben a nagy német Die Musik helsinki levelező munkatársaként is működött, az 1901.08.01-es év zenei eseményeit mérlegelve kiemeli: „Busoni érdemes finn tanítványa Selim Palmgrén ifjú zongoraművésziünk elegáns,

temperamentumos játékkal, érett technikával adta elő Liszt Rigoletto parafrázisát.”

A szájhagyomány szerint 1902. október 1-én Palmgrén úgy játszotta Liszt Weinen, Klagen, Sorgen, Sagen variációit az Egyetemen, mint bármelyik nagy művész Európában.

Műsorában d,Albert Asz-dúr polonéz (op.53) is szerepelt. d, Albert személyesen is megjelenik és ugyanott október 27-én a hosszan megtapsolt Liszt Soirées de Vienne darabbal tisztelte Lisztnek.

A Hotel Fennia téli kertjében Victor Carnier társulata szórakoztat. A szólóénekes magyar: Boldogi Anna. A Hotel Kämp termében Heinz Buda svéd-magyar énekes komikus arat sikert, míg a kikötői hotelben (ma Városháza) Nagy Károly 12 tagú magyar cigányzenekara muzsikál. Ők egyenesen az orosz cári udvarból jöttek ide és a közönség ámulatára kotta nélkül játszanak.

Majd ismét a Kämp, ahol a Vecsey-nővérek és Wilhelm Schönbeck basszista énekelnek. Mindez szinte forrása Liszt Hungaria szimfonikus költeményének, melyet Kajanusék október 22-én adnak elő. Közben a Helsinkiben is olvasott svéd újság ad hírt Maikki Järnefelt finn énekesnő Stockholmban aratott sikereiről. Liszt Mignon-t énekelt. A svéd kritikus szerint: „*Liszt dalai a kortárs énekművészet alapját képezik és éppen ezért azokat többször is kellene hallani.*” 72)

Karl Flodin zenekritikus felesége, Adée Leander is sikerrel énekelte Stockholmban Liszt Der todte Nachtigall dalát. 73)

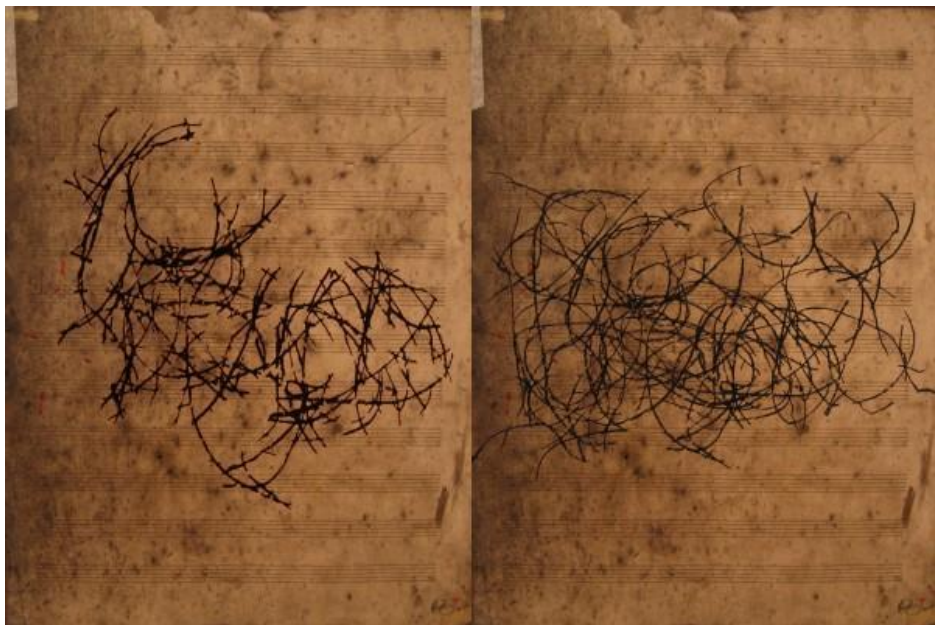
Helsinkiben Kajanus ismételten nagy sikerrel vezényelte Liszt Faust szimfóniáját 1902. december 29-én, valamint telt házzal Liszt Krisztus oratóriumát 1903. április 22,-24,-26-án.

Giovanni Sgambati római Liszt tanítvány is Helsinkibe érkezik, hogy D-dúr szimfóniáját hallhassa Kajanus zenekarával. A szimfónia (amit Weimarban Liszt adatott elő) északi-finn felfogású előadása mélyen meghatotta. 1903. október 25-én Sgambati kvintettjét (op.5) is bemutatták a Svéd Líceumban Nováček Viktor cseh-magyar művésztanár vonósnégyesével. A zongoránál Karl Ekman, volt Busoni növendék ült. Toivo Kuula, fiatalon elhunyt híres finn zeneszerző menyasszonya, Alma Silventoinen szopránénekes örökölte meg naplójában az estet: „*Jelen volt Sgambati, aki Topelius Apóra emlékeztetett és aki Liszt tanítvány is volt. Kérésére Ida Ekman a szerző négy dalát is elénekelt, mire Sgambati kezét csókolt neki. Kajanus és Merikanto szintén jelen voltak és lelkesen tapsoltak a Sgambati kvintettnek, amit ott bemutattak.*” 74)

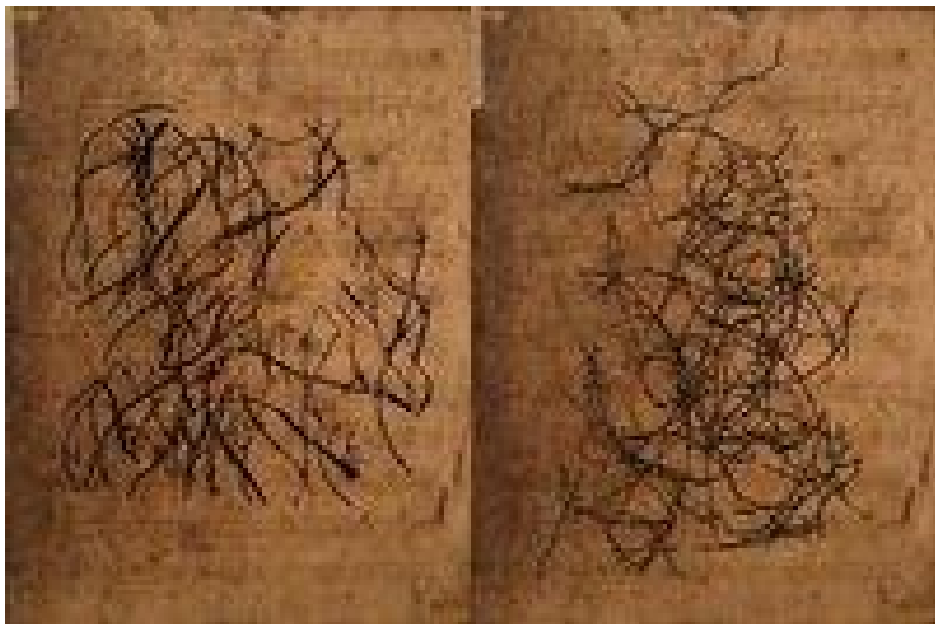
Ilyen előzmények után csendült fel harmadszor Helsinkiben Liszt A-dúr zongoraversenye 1904. február 15-én Elli Rängman, volt Busoni (Helsinki) és Reisenauer növendék (Leipzig), finn zongora-művésznővel. Ilmari Krohn-Cis emelkedett hangulatban Liszt velejéig szép és művészi érzésből fogant nemes zenéjéről írt. A szólistáról pedig kijelentette, hogy az imponáló magabiztosággal, szárnyaló nagyvonalúsággal, kiforrott művészi önállósággal játszik. 75) Selim Palmgrén szerint Rängman erővel, lelkesedéssel és nagyszerűen játszotta a zongoraversenyt. 76)

Az éppen Lipcséből visszatért Oskar Merikanto elismerő szavai mellett azt is közli, hogy „Prof. Reisenauer úr a legnagyobb elégedettségének adott hangot Elli Rängmant illetően.” 77)

Richard Faltin szerint Rängman művésznő ritka temperamentummal játszotta a

Vály Sándor: A QBOOK-9

Vály Sándor: A QBOOK-10

művet.”*Milyen szép volt mindjárt a kezdet. A hallgatót megszólító Andante. Micsoda erő rejlik az Allegro con brio-ban. A közönség hosszan, melegen ünnepelte a szólót.*” 78)

Március 27-én Kajanusék Liszt Dante szimfóniáját adták elő. Helene Wenzel játszott az Egyetemen 1905. január 20-án. Ismét sikerrel csendült fel Liszt 13-ik magyar rapszodiája. Nagy műsorát Sgambati Nocturne-nel fejezte be.

Minden örvendetes fejlődés dacára sajnos már akkor kialakult egy máig tartó állapot. A sokszor vagy sohasem sem játszott Liszt művek története. Tény viszont, hogy a szakértői kritika hivatása magaslatán állt és működött. Például Elma Prado énekelt 1905. március 3-án Liszt Loreley dalát az Egyetemen. Kísérője Európa szerete elismert művész volt. Richard Faltin mégis ezt írta róluk: *”E mű az, amit Prado kisasszonynak semmi esetre sem lenne szabad nyilvánosan énekelnie.”* 79)

Közben zajlik Helsinki sokoldalú zenei élete. Október 7-én az egyetemisták magyar viseletben csárdást táncolva énekeltek és boroztak a Városházán. Kajanus pedig 16-án Liszt Orpheus szimfonikus költeményét vezényelte az Egyetemen.

A sok kisebb vagy nagyobb Liszt zenei élményt átszőtt romantikus hajszalerek egyike, hogy az 1906-ban Kolozsvár kivételével egész Magyarországot körbe koncertezett Suomen Laulu férfikórus által népszerűsített Selim Palmgrén finn Tuutulaulu (Bölcsődal) és svéd Vid Milan (Kátrányégetőnél) kórusműveket Budapesten kiadták. Erről a budapesti Zenevilág főszerkesztője, Hack Lajos tudósított, aki leveléhez két tiszteletpéldányt, mint kottát is mellékelte. 80)

A Weimar városát és Liszt otthonát oly szépen leírt Busoni növendék Palmgrén érdekes Liszt-Wagner utánérzéssel született komponista, akinek zongoraversenyét Lipcsében és Drezdában szívesen játszották. Zongoraművészként is titokzatos karakterű előadó. 1907. április 8-án, az Egyetemen adott estjén Heikki Klemetti vezető kritikus szerint: *„különösen Liszt Weinen, Klagen variációi érintették meg mélyen a hallgatót. E művész ritkán hallható pianisszimókat és erős fortékat szólaltat meg.”* 81) Egy másik bíráló a Vigasztalások (Consolations) párbeszédyszerű előadását emelte ki.

Ekkorra már örvendetes valósággá vált, hogy erős hazai előadói gárda játszik Liszt műveket. Egyet még feltétlenül meg kell említenünk, Sigríd Schnéevoigt 1907. október 14. egyetemi szólóestjét. A Németországból kintutetéssel hazatért karnagy, orgonista, zenetudós szigorú Klemetti szerint is: *”technikailag és művészileg egyre tökéletesebben tolmácsolt Liszt Erdősongás etüdöt hallottunk tőle”* írta. 82)

Váratlanul Arthur de Greef ifjú belga zongorista játszik 1907. október 29-én az Egyetemen. A szigorú Klemetti megbírálta, mert *”Liszt zenekarral kísért Magyar fantáziaképeit a mű által megkívánt magyar hangsúly nélkül játszotta.”* Később megnyílt és elmondja, hogy *„a művész 1862-ben született Löwenben és már 15 évesen Brüsszelben tanult ahol 23 évesen professzor lett a Konzervatóriumban. Liszt kedvelte őt és egyik darabját neki ajánlotta.”* 83)

Ilyen hangversenytermi és szórakoztató zenei kínálat mellett dolgozik és pihen a finn főváros népe. A Kämp szállóban, mely Kajanus és Sibelius törzshelye, a magyar Andrassy nővérek énekelnek és Dombrádi Rudi zenekara játszik. A Kaivohuonéban pedig a magyar Pali Ilona és a német Hans Petz aratnak sikert.

Ebbe az 1890 óta igencsak megváltozott Helsinkibe látogat haza Naëma Fazer

finn feleségével az ekkorra már világhírűvé lett Willy Burmester német hegedűművész, Kajanus régi koncertmestere. Kísérője a magyar Stefániai Imre. Mindketten a berlini Salter koncertiroda szólistái. Beethoven Kreutzer szonátával remekelnek. Stefániai Liszt Fantasia über Stumme von Portici darabért kap tapsot. Fordulópont Helsinki műsorpolitikájában Edouard Risler négy zongoraestje 1909. március 10., 12., 14., 16.,- melyeken Liszt, Debussy, Szkrjabin műsort ad. Szinte az egész zeneirodalom keresztmetszetét. Klemetti mesternek nevezi őt és nem tud betelni az új Schröder koncertzongorával. *”Liszt H-moll szonátában és a 13. magyar rapszódiában az új technika gyöngyöző futamai és az éneklő billentés varázsa hihetetlen volt.”*..írta. 84)

A különlegesen érdekes művész vendégek egyike volt Ludwig Hess berlini udvari énekes, aki három Liszt dalt is előadott szeptember 16-án. Az ilyen kiemelkedően magas színvonalú élményeket szaporította az 1909. szeptember 19-én Liszt Lidércfény etüdjével tapsvihart aratott Teresa Carreno. Ilyen volt még az 1910. június 1-én a Finn Nemzeti Színházban nagy sikerrel szerepelt Berliner Liedertafel német férfikórus esete. Olasz zongorakísérőjük Alfredo Cairati egyszerre csak pompás Liszt Mefisztó keringőt játszott. Ettől fogva az Egyetem és a Svéd Líceum dísztermeiben Liszt zenéjének jelenléte immár töretlen.

A különleges vendégek sem maradnak el, mert például Ignaz Friedmann játszotta 1911. február 4- én , 6-án és 8-án Liszttől A forrás partján (Zarándokévek I. Svájc), Szerelmi álmokat és Don Juant. Kun Árpád hegedűs jött át Rigából és ráadásnak saját Liszt átiratokat játszik.

Ebbe a semmi újat nem váró világba robban bele lángoló üstökösként Liszt Esztergomi Miséje !!

A Helsinki Hírek 1911. április 4-én tudatja a város közönségével, hogy *„Liszt oratóriuma, Missa Solennis adatik elő április 9-én az Egyetem dísztermében.”* Oratóriumnak hitték a misét. Még a Szent Erzsébet oratórium emléke kísért? Akkori szemmel ítélve egy mise éppen csak annyi volt, mint valamelyik másik vagy harmadik. A kritika sem tudott vele mit kezdeni.

Egyedül az 1884-ben, a Szent Erzsébet oratóriumot Helsinkiben bemutatott Richard Faltin írta: *„Kár, hogy aránylag kis létszámú közönség jött el ma, amikor a mi viszonyaink között igen ritka, értékes műalkotást ismerhetnek meg. Liszt Ferenc kórusra, négy szólistára és szimfonikus zenekarra komponált alkotását mutatták be tegnap este az Egyetemen. E nagyszabású mise mély hatást gyakorolt reánk. A sok harmóniai gazdagság, ívelt dallamok természetfestő ereje mindenkit elbűvölt. Mindehez járult a Suomen Laulu és a Filharmónia Kórus kiváló teljesítménye és a neves szólisták. Az est lelke, Robert Kajanus karmester nagy tapsot és babérokoszorút kapott.”* 85) A második előadásra április 16-án került sor az újjóitikus Johannes templomban.

Az előadást másnap rövid híradással nyugtázta a helsinki sajtó: *”Másodszor adták elő tegnap este a Johannes templomban meglehetősen nagyszámú közönség előtt Liszt Missa Solemisét. Pompásan zengett az ünnepélyes mise a templomban. Az előadás mindvégig kifogástalanul folyt Robert Kajanus avatott vezényletével.”* 86)

Kajanus fáradhatatlan. október 13-án ismét Faust szimfóniát vezényel, amit 23-án megismétel.

Alfred Cortot Liszt tanítvány jár itt, ám Liszttől egy hangot sem játszik. Játszik

ellenben az egyenesen Budapestről érkezett Ripper Alice, aki 1912. január 15-én a Kajanust helyettesítő Anton Sitt cseh-magyar koncertmester vezényletével Liszt Esz-dúr zongoraversenyt adja elő. Erik Furuhjelm svéd- finn zeneszerző-kritikus írta: *”Végre egy igazi egzotikus Esz-dúr koncertet hallottunk a sok szokványos után. Világosan formált, tisztán csengő dallamívek. Tökéletes összpontosítással megformált maradéktalan produkció.”* 87)

Érdekes módon szinte ugyanezt írták Ripperről egy évvel korábban Berlinben: *”Démonikusan nagyszerűen játssza honfitársa és tanára, Liszt Ferenc zongoraverse-nyeit.”* 88)

Alice január 17-én szólóestet is adott az Egyetemen. Ekkor a Gounod-Liszt Fa-ust keringőt megismételték vele.

Örvendetes hazai visszhangként Sigrid Schnéevoigt művésznő is érett Á-dúr zongoraversenyt ad elő az Egyetemen január 31-én.

Ignaz Friedmann érkezik meg január 29-én. Egyenesen Lipcséből jön, ahol éppen Selim Palmgrén zongoraversenyét játszotta. Helsinkiben pedig felállva tapsolják Me-fisztó keringőjét. Még sokszor jön Finnországba. Az éppen Stockholmból Helsinkibe visszatért Kajanus pedig február 12-én Liszt híres Mazepa szimfonikus költeményét mutatja be. Ekkor látogatott el Helsinkibe Ferruccio Busoni, aki 1912. október 29-én adott szólóestet az Egyetemen. Beethoven Hammerklavier szonáta, Chopin 24 prelúd és Liszt H-moll szonáta.

A kritikus igazi történelmi pillanatokat örökített meg számunkra: *”A H-moll szo-náta égbe hangzóan ismétlődő végső akkordjai után mély csend ült a terem felett. Busoni is ülve maradt a zongora előtt. Majd hirtelen felállt és mélyen meghajolt. Ekkor orkászzerű tapsvihár tört ki a zsúfolásig megtelt teremben.”* 89) Az Egyetem-ről az utcára kilépő Busonit nagy tömeg várta. Az emberek tapsoltak, *”auf Wiedersehen, bravo, bravo”*-t kiáltottak és virágokkal köszöntötték őt. A szívből jövő szeretettel mosolygó és itt ott kézfogásra és kisebb szóváltásokra megállt Busoni a hajnalba nyúló ünnepi vacsorán örömmel üdvözölte a nagyszerűnek mondható finn zenei életet.

Helsinki koncertélete valóban virágba borult. 1913. január 24-én a Les Preludes-el nyitotta meg az új évet Kajanus. Az Á-dúr zongoraversenyt játszotta az új finn tehetség és majdani Európa-hírű Kosti Vehanen. A Magyar fantáziát játszotta Ilmari Hannikainen, Siloti finn növendéke február 8-án. Hazai tanára a volt Reisenauer növendék Elli Rängman. Rängman is eljátssza december 11-én az Á-dúr zongoraver-senyt. Őt és Kajanust különleges szeretet fűzi ehhez a Liszt versenyműhöz. A jövő ifjú ígérete azonban a Siloti pétervári otthonában családtagnak számító Ilmari Hannikainen, aki már Hubay Jenővel is játszott. 1914. február 26-án Kajanus a Dante szimfóniát tűzi műsorra. A különös zenei hajszalerek útján pedig még a távoli dél-nyugati finn Forssa város zenei ünnepéről is magyar vonatkozású hír érkezett: *„Déry asszony nagy sikerrel mutatta be a magyar csárdást”* - írta a sajtó. 90)

A fővárosi lap pedig ezt hirdeti: *”1913. szeptember 28-án a Tűzoltók Házában a Duca” elektronikus hangrögzítő gép koncertjét adjuk. A kettős revolver technikás utánczó gép Prof. Eugen d”Albert zongorajátékát is közvetíti, aki Rubinstein op. 39 Barcarollet-t játssza.”* 91)

D’Albert Liszt tanítvány tehát élőben és hangfelvevő készüléken is zongorázott

Helsinkiben. Kajanus február 16-i Dante szimfónia koncertjének végén a Stockholmból érkezett Karin Lindholm szoprán szólólista a tapok utáni ráadásként d, Albert és Weingartner dalokat is énekelt. Utóbbi kiváló osztrák karmester komponista Sakuntala operáját éppen Liszt adatta elő Weimarban.

Kajanus pedig még Sgambati zenekarra, orgonára, kórusra és szólolistákra komponált valóban nagyszerű Te Deumát is előadatta 1914. október 14-én Helsinkiben a Szenátus tér felett magasodó hófehér katedrálisban. Valóságos páneurópai összejövetelek játszódtak itt le, ami az I. világháború után már csak szép álom maradt. Milyen kár, hogy más művészekről semmilyen felvétel nem maradt az utókorra. Igaz ugyan, hogy Budapesten a Fővárosi Lapok 1880. október 7-i híradása szerint: *”Mária Wilt operaénekesnő, Sophie Menter zongoraművésznő és Gass Ferenc operaénekes a Hungária Szállóban sokáig mulattak a fonográffal. Wilt egy egész áriát énekelt a sztaniol lemezre.”*

Váratlan és titokzatos Liszt dokumentum bukkan fel a Nuori Suomi-Ifjú Suomi újság 1914/24. karácsonyi számában „Tökécsaba-úti emlékek” címmel. Ida Aalberg finn színésznő férjének, Matti Kivekäs szenvedélyes utazónak írása Erdélybe viszi el olvasóit, ahol magyar barátja egy kastélyba szállásolja el.

A vacsora után Beethoven Cisz-moll trióját hallja. Az öreg gróf csellózott, Aladár bácsi hegedült és a grófkisasszony zongorázott. Ekkor a Rómában 1864-ben Liszt Ferencet zongorázni hallott Anders Ramsay helsinki finn írónak váratlanul magyar társa akad.

Kivekäs elmondása szerint: *„Aladár bácsi fiatalon hallotta Lisztet játszani, amikor ő az 1860-as években Rómában élt és Liszt egyike volt bizalmas barátainak. Egyik kedvenc témája volt arról beszélni, miként látott Liszt művészetében embereket összetartó erőt. Az a férfi tudott játszani, mondta. A zongora úgy szólt keze alatt, mint egy zenekar. A hangszer szinte emberfelettivé vált az ujjai alatt. Nem is volt már az többé hangszer, hanem élőlény, amely egyszerűen és mehökkentően mélyen érintette meg egyenként mindannyiunk lelkét. Olyan volt ez, mintha a Spiritus Sanctus ereszkedett volna alá szíveinkbe miközben őt hallgattuk. Mi felnőtünk és igazabbá váltunk játéka alatt. Hittünk az ideálok valóra válásában. Éreztük, hogy emberekké válunk. Erősen hittük, hogy Liszt Ferenc személyiségének humánus kisugárzása van.”*

Az utókor kárára Kivekäs nem adta meg erdélyi magyar barátjának nevét és az őket vendégül látott kastély házigazdája is csupán H. úr maradt. Írásában a kastélyt egyre többször nevezi lovagvárnak, melynek ábrázolása szinte zavarbaejtően Vajdahunyad várát láttatja. 92)

Ekkor indult el Párizsba Ernst Linko ifjú finn zongorista. Korábban, 1909 őszén a mecénás Kajanus Szentpétervárra küldte tanulni, ahol a híres Konzervatórium felvételi vizsgáján a tanárok megtapsolták két Liszt legendáját. Berlinben a Stern Konzervatóriumban Martin Krause Liszt tanítvány oktatta. Linko beszámolója értékes, eleven kép Liszt tanítványairól. *„Európában egész nemzedék Liszt tanítvány élt, akik mindig Berlinben találkoztak vagy ott álltak meg. Ők igazi grand-seigneur típusok voltak. Igazi úriemberek mind külsejükre nézve, mind pedig magatartásukat illetően. Soha többé nem hallottam ilyen szellemi-lelki magasságokba emelkedett muzsikálást, mint amit Sauer, Siloti, d’Albert és a többiek vittek véghez. Busoni hat Liszt-estet is*

adott egy héten. Mi fiatal muzsikusok életre szóló útravalót kaptunk tőle.” 93)

A Sibelius Akadémia professzora, Ernst Linko zongoraművész (1889-1960) egész életében mindig Liszthez méltó és hozzá halálig hűséges nagy művész és különlegesen jó pedagógus volt.

Az I. világháború aranykornak vetett véget egész Európában. Az ellenségeskedés hátrányosan érintette a Központi Hatalmakkal hadiállapotban álló országok hangversenyéletét, így a cári Oroszországhoz tartozó Finn Autonóm Nagyhercegséget is.

Helsinkiben 1915-ben tiltották meg a német-osztrák-magyar zeneművek előadását. Régi színhagyományban fennmaradt adat szerint Kálmán Imre Csárdáskirálynőjével kivételt tettek, mert az orosz uralkodó elit nagyon kedvelte. Willgren helsinki operett direktort biztosították, hogy játsszanak nyugodtan. Igazolva lesznek. A magyar Jemnitz Sándor 1915-ben a zenei bojkott ellen írt a berlini Die Musik lapban. Maurice Ravel Párizsban a La Revue Musicale 1918-as évfolyamában követeli a német zenei nagyságok műveinek előadását. A bojkottot szégyenteljesnek minősíti.

Hermann Scherchen német zenetudós, aki a háború idején orosz hadifogságban volt, a Signale für die Musicalische Welt című berlini zenei szakfolyóirat 1918-as évfolyamában beszámol róla, hogy Oroszországban tiltva voltak az osztrák-magyar és a német zeneszerzők művei.

Suomi-Finland, Finnland, Finnország 1917. december 6-án kiáltja ki nemzeti függetlenségét. Ezután súlyos szabadságharcra kényszerítik. Ekkor zongorázza Elli Rängman-Björklin finn művésznő 1918. február 14-én az Egyetemen Liszt H-moll szonátáját. A Funéailles-en kívül semmi más zenemű nem ábrázolhatta volna a Finn Nép szívós élet-halál harcát, mint éppen Liszt H-moll szonátája.

Jól jellemzi az akkori nehéz életkörülményeket a finn zenei újság egyik híradása: *”Kajanus úr elmondja, hogy külföldi útján találkozott Ignaz Friedmann zongorista és Willy Burmester hegedűs urakkal, akik nem mertek Helsinkibe jönni. Európában az a hír járja, hogy Finnországból nem lehet továbbutazni és a lakosság éhezik.”* 94)

Franz Mikorey német-magyar karmester és zongoraművész, aki a huszas években Wagner-Liszt bemutatókat vezényelt a Finn Operában, siet Kajanus segítségére. Szerencsétlen módon ismét a Tasso szimfonikus költeményt veszi elő és az 1902. február 12-én harmadszor is megbukik Helsinkiben.

A Szentpétervárról Robert Kajanus és Jean Sibelius segítségével 1917-ben Suomin keresztül Londonba menekült Alexander Siloti érkezik Angliából Helsinkibe és 1920. március 3-án Kajanusékkal Finnországban először bemutatja a Liszt Haláltáncot.

Szinte hihetetlen, hogy az észak párizsa Szentpétervárral szomszédos Helsinkiben vagy Turkuban Liszt Haláltánca ismeretlen maradt és hogy azt majd csak 1920. március 3-án fogják ősbemutatni. A dolog zenetudományi érdekessége, hogy Modest Mussorgskij 1867-ben komponálta az *”Egy éj a kopár hegyen”* című nagyszabású és hatású szimfonikus költeményét. A mű keletkezésére döntő hatással volt a Liszt Totentanz (Danse macabre, Parafrázis a Dies irae dallamára, bemutató Hága 1865), amit a nagy orosz zeneszerző 1866-ban hallott Szentpéterváron. A szomszédos Finnországban mégis 1920 március 3-ig kellett várni !

Mussorgskij sohasem találkozhatott Liszttel, aki nagyra becsülte annak *„Gyermekszoba”* művét. A tekintélyes pétervári Vasilij Bessel adta át neki

Weimarban több más orosz művel egyetemben. Erről Mussorgskij így ír az akkor éppen Németországban tartózkodó Vladimir Stasov kritikusként: „*Bessel fivére ismét meglátogatta Weimarban Lisztet, aki lelkesedett az új orosz zenéért és többek között kijelentette: a Gyermekszoba annyira megragadta, hogy a legnagyobb rokonszenvet érzi szerzője iránt és egy blüette-t akar dedikálni neki. Liszt meglep lelkesedni tudó képességével. Ez szinte hihetetlen.*” 95)

Az 57 éves Alexander Siloti tehát mestere, Liszt Ferenc nevében hajtott végre nagyszerű történelmi feladatát. Az is szinte jelképes gesztusnak értékelendő, hogy éppen az Alie Lindberg egykori svéd- finn Liszt-tanítvány atyai barátja Karl Fredrik Wasenius a soros zenekritikus. Így ír a Haláltánc után: „*A tegnapi est nem csupán nagy volt, de ritka is. Még egyszer szemtől szembe állhatott Helsinkiben zenebarát közönsége Silotival, ezzel az utolsó órási személyiséggel, aki Liszt aranykorából maradt itt és amely kort azóta legendás fény sugarat vesz körül.*” 96)

Richard Faltin is Waseniushoz hasonlóan ír. Ő különösen a ráadásnak játszott Schubert-Liszt: Wanderer fantáziától volt elragadtatva. 97)

Siloti még három koncertet ad március 16-án, 30-én és április 4-én. Minden jegy elkelt. Két ízben Hannikainen finn növendékével is játszott. A 16-án hallott 12. magyar rapszódia után a tartózkodóan szigorú Klemetti kritikus így kiáltott fel: „*Micsoda tűzijáték. Szezámm tárulj!*”. Ezzel szemben a Siloti-Hannikainen két zongorás Liszt Patetikus koncertre így reagált: „*Közönségsiker volt. Tagadhatatlan. Bár nem minden tekintetben világosan szerkesztett mű. Lisztnek semmi nagy mondanivalója nincs ebben a darabban. De amit mond, az megragadó gesztusokkal és fénylő hatásokkal van megalkotva. Ritkán téved ide két ilyen zongorista. A négykezes Mozart D-dúr szonátát mintha egy ember játszotta volna.*” 98) Siloti még több vidéki városban koncertezett. Legnagyobb sikerrel Mikkeli délfinn városban. Később Siloti és Hannikainen komoly közönség és sajtó sikerrel játszották Londonban a Patetikus.

1921. december 7-én Ripper Alice érkezik meg Budapestről. Az újságcritikákat összegezve a 7-én Kajanussal előadott Grieg A-moll zongoraverseny átlagos sikert aratott. 9-én szólóest az Egyetemen. Ott a nehéz Chopin-, Schubert-, Tausig-, Liszt darabokat tapsolták meg. 12-én újabb estet ad. Ekkor Stradal, híres Liszt tanítvány Bach átiratát dícséri a sajtó. Liszt Desz-dúr terctanulmány és Manók tánca vastapsot kapnak. Alice az egykor ugyanitt koncertezett Joseffy Rafael osztálytársa emlékét is felidézi annak keringőjével. 1922. január 7-én kizárólag Liszt műveket zongorázik. A Dante szonáta előadási módját a hűvös Klemetti tőle szokatlanul elragadtatott szavakkal dícséri meg. Fenségesnek nevezte a B-A-C-H fantázia és fűgát. 99)

Február 28-án Ripper Alice már az igen távoli Vaasa északnyugati kikötővárosban játszott. A helyi svéd újság előre közölte a művésznő legutóbbi frankfurti, berlini kritikáit. Tudatja, hogy a Helsinki Westerlund Hangszerüzletből lipcei Blüthner zongorát szállítottak fel Vaasába. A város svéd neve Wasa, amit Svédország ősi királyi dinasztiájáról kapott. Ez Finnország svéd születésű lakosságának szellemi-lelki- oktatási központja. Érdekes, hogy Rippert éppen itt és pont a svéd közönség értette a meg a legjobban. Újságjuk mesterinek nevezte a Mazeppát. Alice nagy virágkosárral távozott. 100)

Abban is volt valami következetes, ahogyan Elli Rängman-Björklin (1882-1952) ismét Liszt Ferenc A-dúr zongoraversenyével áll ki 1922. március 22-én Helsinkiben

az Egyetem dísztermében. Akkori közönségének mai leszármazottai szerint a művész nő valósággal szerelmes volt e műbe. Akik többször is hallhatták tőle állították, hogy kezei között tökéletesessé érett, csiszolt ékkövé vált.

Majd d'Albert híres tanítványa Walter Giesecking német zongoraművész jött át Svédországból 1922. október 7-én Helsinkibe az Egyetemre. Lisztől a háborgó tengeren átkelő Szent Ferenc legendáját játszotta. A kritika szerint: „*Játéka az egész természet betöltötte. Férfiasan kemény és tisztán csengő Liszt zene volt ez a javából. Hosszú futamai a nyílt tenger horizontjára kifutó villámlások fizikai és vizuális érzetét keltették a hallgatókban. Hihetetlen erővel csapott le a zongora mély húrjaira, hogy onnan dörgő hullámokat felkelte azokat fülsiketítő csattanással végig görgetve igazi viharba vigyen minket.*”¹⁰⁰) Október 10-én ismét Ripper Alice jött át Berlinből villámlátogatásra Helsinkibe. A kritika szerint: „*Ismert és muzikalitástól áthatott ragyogó játékát nagy élvezet volt hallgatni.*”

Nagyvonalúan szárnyaló Schubert-Liszt: Wanderer fantáziáját és két más Liszt darabot barátai külön kérésére játszotta el. Alice Turkuba is eljutott. Sokan odautaztak Vaasaból és Ouluból, hogy hallhassák. Kajanus pesti barátja, Nagy Géza Liszt tanítvány zongorázott 1922. november 10-én az Egyetemen. Lisztől a Spanyol rapszodiát játszotta. Vastapsot kapott érte, mire ráadásként eljátszotta a Funéraillest. A kritikus megköszönte a ritkán hallható rapszodiát, de „*végre egyszer Dohnányit és Bartókot is szeretne hallani*” - írja. ¹⁰²) Erre Nagy második, november 15-i estjén Dohnányitól is játszik egy Capricciót. Bartóktól semmit. Szép sikerrel zongorázott Laky Mathild-Schuster november 22-én.

Az ötven fős Magyar Egyetemi Férfikórus látogat át a túlparton egy Balaton hosszra fekvő észt fővárosból, Tallinból 1923. július 4-én. Lisztet is énekelnek. Török Zoltán még tárogatózik is. Az ilyen és ehhez hasonló zenei események sora napjainkban is tart és számuk végtelen.

Leonid Kreutzer professzor játszik 1923. november 10-én Liszt Mefisztó kerincgőt az Egyetemen. Ekkoriban került Kajanus kapcsolatba Magyarországgal. 1924. február 24-én és 25-én vezényelte a Filharmóniai Társaság zenekarát Budapesten. A Hubay családdal régi barátság köti össze. Erre utal Cebrián-Hubay Róza Kajanushoz írott levele: „*Budapest 1924. február 20. II. Margit rakpart 11. Mélyen tisztelt Mester, nagyon örülnénk, ha Ön 22-én pénteken 13 órakor nálunk ebédelhetne. Kiváló nagyrabecsüléssel - Róza von Hubay*” ¹⁰³)

Budapesten élt Kajanus unokahúga Aino Hjelt-Pándy (Dr. Pándy Kálmán elmeorvos professzor neje), aki sokat tett a magyar- finn-svéd zenei kapcsolatokért és azon belül is Liszt Ferencért! Robert Kajanus Aino budakalászi címét Esther Kajanus rokonától tudja meg, aki Stockholmban a Finn Kultúrközpont vezetője. Budapesttel kapcsolatban Esther felhívja Robert figyelmét egy Deáky Flóra nevű Svédország szerte szépen szerepelt magyar zongoraművészre, aki jeles Dohnányi és Kodály tanítvány volt. Közli, hogy Deáky holland turnéja után éppen Viipuri dél-finn városba készül és talán Helsinkiben is felléphetne. ¹⁰⁴)

Deáky végül 1924. szeptember 25-én eljátszhatta Liszt A-dúr zongoraversenyét

Helsinkiben Kajanus vezényletével. Később Aladár Paasonen, anyai ágon félmagyar finn vezérkari ezredes felesége lett. 1944 után kivándoroltak Amerikába.

Váratlanul bukkan fel ismét Liszt Krisztus oratóriuma, amit 1926. november 11-én ad a Johannes templomban a Svenska Oratoriekör - Svéd Oratórium Kórus. Bengt Carlsson vezényelt, Elis Mårtensson orgonált. (Később C. Nagy Béla tanára.) A szólisták szintén a legjobb erők. Például az éppen Párizsból visszatért Margaretha von Haartman (1889-1948), aki Wagner-Liszt műsorával aratott ott sikert Kimondottan Liszt énekesnőnek tartották őt a franciák. Ez a teljesítmény teljesen finlandssvensk, finn-svéd volt. Ignaz Friedmann 1930-ban ismét Helsinkiben van. Esz-dúr zongoraversenyt játszik. Klemetti írja: *”Egyesek azt állítják, hogy Liszt az örökkévalóságba szenderült! Ahogy a víz árad, nyárfa susog, szélfújta erdő zsong, úgy él Liszt is. Friedmann igazi Aiolos, mindent kinyit és kiereszt. Suttogástól a bömbölő viharig. Ismét igazolva látszik, hogy a hárfa húrjai adva vannak, csak egy Väinämöinen hiányzik, aki játszani tud rajtuk. Különösen Liszt, maga is virtuóz, az eredeti ritmus és dallam mestere. Romantikus és férfias. Mivé is lenne laposan szürke kis örömünk romantika nélkül? A Művészet forrásából sugárzó fény nélkül? A romantikában mélység és emberség van. Minden költői hajlamú ember romantikus. A legszárazabb ember is az, ha iszik két pohár bort.”* 105)

Mintegy erre való válaszként, kiválóan értelmezett, érett Esz-dúr zongoraversenyt játszott Rolf Bergroth svéd- finn zongoraművész 1932 tavaszán Helsinkiben.

1933. április 22-én Georg Schnéevoigt vezényletével Liszt Kromatikus galoppjával avatják fel Helsinkiben az új Konzervatóriumot, amely 1939-től Zeneművészeti Főiskola és a Sibelius Akademia (Akadémia) nevet viseli. Az ünnepi avatón felcsendült különlegességek egyike volt, amikor Wanda Luzzato olasz hegedűs és Stefan Hajdú magyar zongorista Liszt-Milstein: Consolation-Vígasztalások című mű ügyes átíratát adták elő. A helsinki Sibelius Akademia csakhamar elküldte első követét a budapesti Liszt Akadémiára.

Hannikainen professzor, egykori Siloti növendék, Lea Isotalo (Viipuri városból) művésznőt küldi koncertezni. 1939. július 13-án adott szólóestet a Zeneakadémia nagytermében. A kritika szerint: *„Csinos, jó megjelenésű. Igényes műsorát Busoni Chaconne vezette be és valószínűleg az irántunk érzett rokonszenv kifejezéseként Liszt 11. rapszódiaja fejezte be. A Chopin és Schumann sorozat mellett Selim Palmgrén és Debussy művek szerepeltek. Ezek ilyen visszhangot váltottak ki: ”Igen muzikális pianista, akinek játékában északi vonásokkal keveredve érvényesül a német francia iskola. A finom pianók és erőteljes forték szembeállítása és a művek jó felépítése az eljövendő nagy művészt sejteti.”*106)

Ilyen északi magyar visszhang volt Károlyi Julian zongoraestje Stockholmban 1939. február 4-én. *”A Liszt-hagyományt szólaltatta meg”* -írta a svéd kritikus. 107)

Ugyancsak Stockholmban játszott 1939. októberében a 81 éves Emil Sauer, akinek fényképes újságcikkében idézőjelbe tették a gamla (öreg) szót. Ezt írta a svéd kritikus: *„Hihetetlen tüzzel és energiával játszotta Liszt műveit. Teljesen kongeniálisan Beethovent. Sauer ma is szeretetreméltó embernek nevezte Liszt Ferencet, aki apjukként bánt tanítványaival.”* 108) Érdekes módon szinte szó szerint ugyanezt írta le a svéd- finn Alie Lindberg 1874-ben Weimarból Karl Fredrik Waseniusnak Helsinkibe. Egy másik svéd lap emlékeztet rá, hogy Sauer 1899-ben járt először Stockholmban és azután 1921 és 36 között egy spanyol turnéval összekötve. Liszt apostolának is nevezi, mert előadást tart a mester zenéjéről. Összegezi a svéd tudományos állás-

pontot, miszerint Liszt zseniális, jövőbe mutató zeneszerző, ragyogó előadóművész, karmester és zongoravirtuóz volt egy személyben. Végül a kritikus, a svéd írásokra mindenkor jellemző alapossággal és megbízható pontossággal veszi számba a még élő Liszt tanítványokat: Blumenthal, Siloti, Lamond, Weingartner, és a finn Edward Fazer. 109)

Finnország nemrég elhunyt legkiválóbb kortárs zeneszerzője, a Bartókhoz közel álló Erik Bergman tudósított 1943. márciusában Berlinből: *”A magyar Anda Gézát két alkalommal hallottuk szólolistaként. Üstökösként tör fel ez a 21 éves művész Furtwängler pálcája alatt. Majd a finn Martti Similä vezényletével meghökkentő temperamentummal tárta elénk Liszt A-dúr zongoraversenyét.”* 110)

Egy nagy korszak zárult le. 1782-1944.

1939. szeptember elején a Szovjetunió komoly területeket követelt Suomtól. Suomi ellenszegült! 1939. november 30-án a Szovjetunió hadüzenet nélkül megtámadta az akkor 3 milliós (ma 5) Finnországot. Helsinkire egy hétköznap délelött teljesen váratlanul bombák hullottak. A támadó repülők csoportja egy alacsonyan úszó felhőréteget kihasználva, a finn légvédelem figyelmét kijátszva egészen a mit sem sejtő város szívéig jutott és a Stockmann áruház körül oldotta ki 500 kilós bombáit. Nagy volt a pusztulás, sok a halott. Akkor vesztítette el a bal alsó karját C.Nagy Béla evangélikus ösztöndíjjal Suomiban tanuló magyar zenetudós és orgonaművész, aki éppen aznapi koncertjére készült. Váratlanul erős robbanások közepette találta magát és már csak egy kis benyilóba tudott beállni, mely a bal karját sajnos félig szabadon hagyta. A birtokomban lévő finn és svéd nyelvű műsorlap szerint aznap este Liszt Ferenc: B.A.C.H prelúdium és fuga darabját játszotta volna a Johannes templomban, ahol egy 1890-ban Lipcséből szállított négy manuálós koncertorgona áll. Az orgona a Johannest ért találatok és tűzvész ellenére is sértetlen maradt. 2005-ben újjították fel Lipcsében. Azonban a Helsinki Egyetem díszterme elpusztult az 1944. évi nagy tavaszi terrorbombázásban, amivel Sztálin a Finn Nép kitarását akarta megtörni, de amivel csak a helsinkiek kemény elszántságát szilárdította meg. Ugyanez érvényes az 1944. április 13-án Budapest ellen indított amerikai, angol, szovjet bombázásokra.

A Liceumban és az Egyetemen szinte a fizikai lehetőség határát súrolva tartottak koncerteket, amíg csak lehetett. Többször is megtörtént, hogy az Egyetem díszterméből légiriadó miatt egy időre óvóhelyre távozni kényszerült közönség és a zenekar később visszatért és a legnagyobb lelki nyugalommal folytatta a félbeszakított hangversenyt. Arra is volt példa, hogy a közönség egy része tüntetően a Szenátus téren tartózkodott, ahol társalogva, cigarettázva figyelték a légvédelmi tüzérség és a finn vadászrepülők elhárító munkáját. Különös visszhangja ennek az év utolsó napja, amikor ugyanazon a téren pezsgős üvegekkel és petárdákkal várjuk, hogy a katedrális öblös hangú órája 12-öt üssön és poharainkat az új esztendőre, a szabad Suomi és egész Európa jobb jövőjére üríthessük.

A Helsinki Egyetem 1832 június 19-én felavatott szép termének akusztikáját a teljes helyreállítás után sem volt többé lehetséges megmenteni. Így vált kétszeresen is legendává sok nagy művész, köztük számos Liszt-tanítvány ottani szereplése.

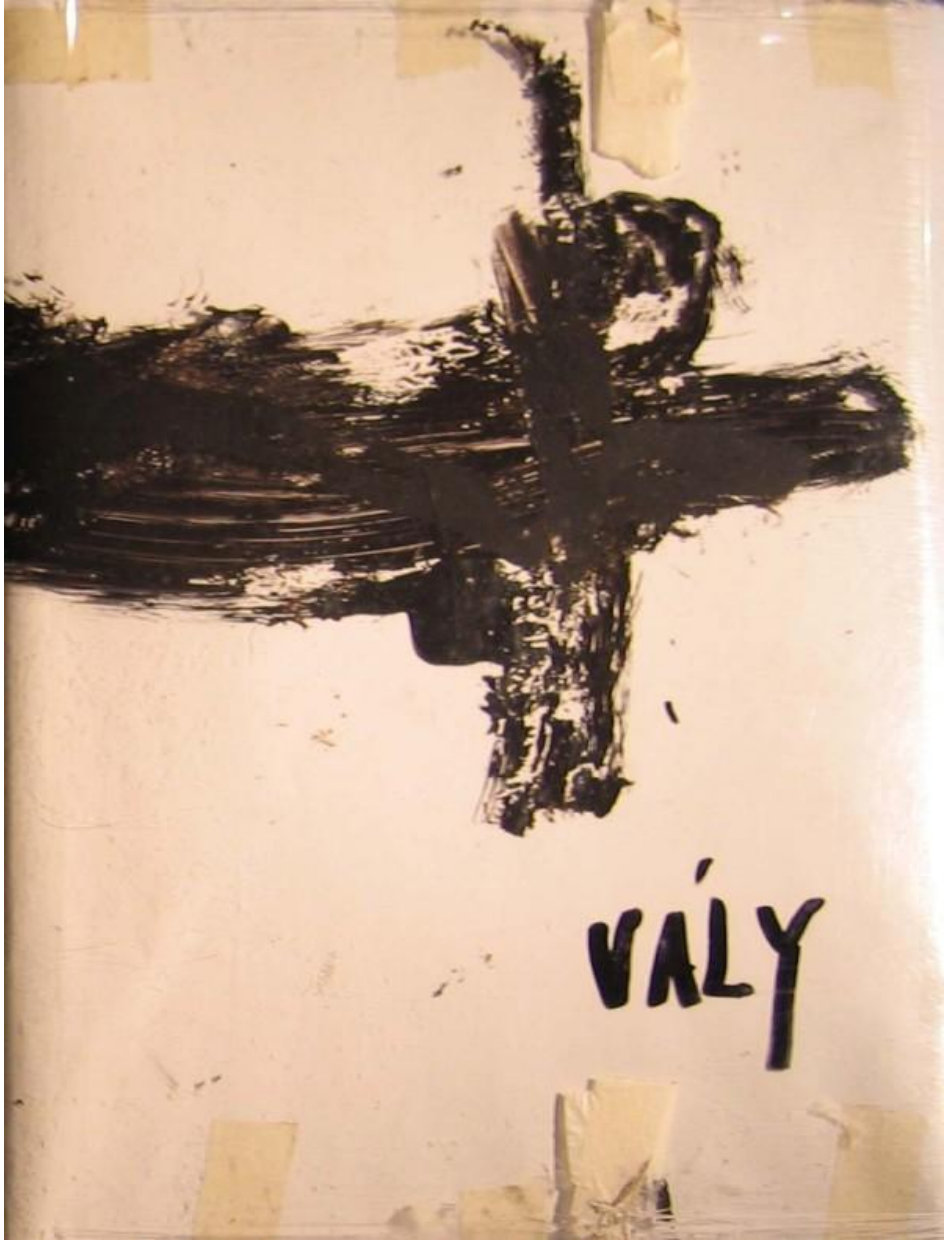
Jegyzetek:

- 1) Unger Karolina. Brockhaus Riemann. Zenei Lexikon 3, 565. Benne Liszt írása. Amikor a IX. szimfónia bemutatójának végén Beethoven nem hallotta a tapsolva ünneplő tömeget, akkor a szoprán szótól énekelte Unger hozzálépett és vállánál fogva a közönség felé fordította őt. Erről a legújabb angol Beethoven film nem tud, vagy akar tudomást venni.
- 2) Johanna von Schoultz. In: Suomen Kuvalehti - Finn Képesújság 1878. írta J.R.Aspelin. HT.27.6.1832 és HM. 1.12.1833 helsinki svéd nyelvű lapokban.
Mémoires de. Madame de la Rochefoucauld duc de Doudaville XII. 515-519.Paris.1863. (Benne a Johanna-hoz írt levelek és a Liszt utalások) L,Omnibus 12.2.1836. Nápolyi újság. Ebben a számban áll: „Giovane graziosa.”
- 3) Reguly Antal naplója. SKS. Finn Irodalmi Társaság. Irodalomtörténeti Archivum. Helsinki.
- 4) Snellman Johan Vilhelm (1806-1881) Saksan matka. (Németországi utazás). 200 Helsinki.
- 5) Dr. Nádor Tamás. Liszt Ferenc életének krónikája. Zeneműkiadó Budapest 1975, 122.
- 6) Dörptsche Zeitung 20.3.1842./a rigai Der Zuschauer-ből átvéve. Dorpat Tartu régi neve.
- 7) Soldan, August Fredrik mérnök, író és politikus 1817-1885. A zongorázó Lisztet megőrkített rajzzal díszített levelét a Finn Nemzeti Archivum - Kansallisarkisto őrzi. A levelet Juhani Aho finn realista író (1861-1921) közölte svéd nyelven megjelent "En idéernas Man", / Egy ideális férfi /című Soldanról írt életrajzi könyvében. (Biográfí öfver August Fredrik Soldan af Juhani Aho. Helsingfors 1901.) Finn nyelven is megjelent "Aatteiden mies" (Eszmék embere) címmel 1901-ben Helsinkiben. Ezt az igen értékes kultúrtörténeti könyvet máig nem adták ki! többé, amin csak csodálkozni lehet. Aho neje Vendla Irene (Venny) Soldan festőművésznő volt.
- 8) Szeretett apósáról írott könyvét egész nemzedékek olvasták. Az író neve korábban Brofeldt volt, de nem svéd, hanem szavói finn (Savo) a magyar Szabolcs-Szatmárnak megfelelő keleti terület) és apja finn evangélikus esperesként működött. Barátai közé tartozott a somogyi Kalevala fordító Vikár Béla tudós, akinek a Finn Irodalmi Társaságban őrzött 1890-95-ös levelei szerint a budapesti Élet lapban biztosított Aho számára publikálási lehetőséget. Ugyanezt tette Popini Albert Nyíregyházáról. Az erre vonatkozó érdekes Popini levél: K. Hegedüs: Jean Sibelius finn zeneköltő és a magyarok - című könyv 65-ik oldalán áll.(Solo Music Budapest 2003).
- 9) Aho életnagyságú bronz szobra Helsinki Eira nevű tengerparti villanegyedének Armfelt út 6, piros cseréptető villája előtt áll. Ebben a tengerre néző villában (mellett nézi Aho a nyílt tengert) lakott az Aho házaspár és itt írta meg a Liszt dokumentumot tartalmazó Soldan könyvét. A rigai Liszt koncertről beszélő Soldan levléről egyetlen mai finn zenetörténeti kiadványnak, tankönyvnek, cikknek sincs tudomása.
- 10) A szép szobor Aimo Tukiainen finn szobrász alkotása és 1961. szeptember 11-én avatták fel. A mögötte fekvő szép Engel tér Carl Ludwig Engel (3.7.1778 Berlin - 14.5.1840) német építészről kapta nevét, aki Helsinkit felépítette. Keze nyomát ország szerte megtalálhatjuk. Irónikus tény, hogy a napoleoni háború juttatta Finnországot az oroszoknak, ám pontosan amiatt vált Engel is munkanélkülivé és így mondott igent az öt Finnországba hívó cárnak. Ellenkező esetben ma Helsinki egészen másképpen nézne ki. Ahot a távoli észak szavói Iisalmi temetőjébe vitték haza. Felesége Helsinkiben pihen fiúk és a Liszt Ferencet zongorázni hallott apja közelében.
- 11) Der Zuschauer (Riga) 1842. 20.3 / Rigasche Zeitung,1842,N 39.2. IV.
- 12) Das Inland 1842.29.3. A negyedik rigai koncerten Weber Konzertstück F-moll-t.
- 13) Ugyanott 1842.30.03-án játszotta Liszt a helyi zenekarral és egy ifjú lett karmesterrel.
- 14) Das Inland 1842.2.4. Plakát nem maradt fenn.
- 15) Nádor: 123-124.
- 16) Uo. 127-135.
- 17) Liszt levele Franz von Schoberhez 1845 március 03. A levelet német eredetiből Kiss István fordította. Iserlohn, Deutschland. Franz Liszt,s Briefe. Leipzig 1905.
- 18) Nádor: 125-129.
- 19) Liszt Ferenc Choral Works Hungaroton HCD 12748. In: Hungaria 1848-cantata
- 20) Podmaniczky Frigyes: Emlékiratok. Budapest 1864.
- 21) Suometar 20.7. 1849. Ez volt az első finn nyelvű napilap.
- 22) Uo.
- 23) Säveletär. 1918.N:o 1-2. 18, O.Väisänen: Lönnrot soitonharrastajana. A zenélő Lönnrot.

- 24) Zacharias Topelius (1818-1898): Zona könyve 1848-49, 249 valamint HT 1848.5.13. és Våren (Tavaszi) 1848 svédül. és Goethe-Schiller Archiv Weimar. Liszts Skizzbuch signum 60/N.19 „magyar”.
- 25) Svensk Musiktidning (Svéd Zenei Híradó) N:o 12. Stocholm 15.6.1881. Ett besök hos Liszt (Egy látogatás Lisztnél). Feljegyezte Lina Ramann (1833-1912), Liszt életrajzírója. Berwald Franz Adolf (1796-1868) német születésű neves svéd zeneszerző. Liszthez méltó útkereső egyéniség volt. 1845-ben szerzett „Sinfonie singuliere” műve tele van csipős diszsonanciákkal és meglepő hangnemi fordulatokkal. Franz Brügggen vezényletével hallható a Stockholmi Filharmonikusokkal. A „Musica Sveciae” sorozaton kívül Jena német város szimfonikus zenekara adta ki cd-lemezen Berwald 1-4 szimfóniáit, melyeket és hegedűversenyét Mendelssohn mellett említették. Képe a Stockholmi Koncertházban áll.
- 26) Allgemeiner Deutscher Musikverein. Herzfeldt,321. Der grosse Brockhaus Musiklexikon. I., 186. Liszt - Brendel. /Sä. 1887/6/ Laurent Moris francia operettszínház (Giselle Borky)/Catharina Nielitz német dalszínház (Anna von Lukaczy) In: Hirn Sven:Teater i Viborg 1743-1870.Helsingfors 1985.
- 27) Zichy Mihály festőművész Finnországgal való kapcsolatának valós adatai a következők: Nem a mai Lahti városban (1957 február 1 óta Pécs testvérvárosa), hanem Karélia (Karjala) 1944-ben elveszített és a Szovjetunióhoz csatolt déli részén (Karjalan kannas) található Lahti nevű kis faluban. A terület ma is Oroszországhoz tartozik. A falu nevét számos kiadványban és levélben helytelenül Lahta, vagy Lachta formában használják. A Finn Állami Földmérő Hivatal 1927-ben kiadott hivatalos térképén helyesen Lahti néven szerepel. A falu közvetlen közelében van a Finn Öböl mentén fekvő Terijoki karéliei város, melynek fehér homokkal borított partján sok ország turistái nyaraltak és éppen a franciák nevezték el Finn Riviera-nak. Ma is áll Sophie Menter és Auer Lipót nyaralója. A falu közel van a sokáig Leningrádnak hívtott Szentpétervárhoz. A Zichy-ház mai címe Uráli villa 75. Itt látogatta meg őt Johannes Köhler (1826-1899) észt festő és testvére Zaláról. Ugyanitt kereste fel Zichyt Vikár Béla magyar néprajztudós Júlia feleségével 1889 nyarán. 1942-ben megjelent visszaemlékezéseiben Vikár elmondja, hogy: ”Az volt a célom, hogy megnyerjem itt Zichy Mihályt, az orosz cár udvari festőjét a készülő magyar nyelvű Kalevala kiadás képdíszjeinek elkészítésére. Zichy a munkát nem vállalta el. Helyette a „finn Munkácsy” Akseli-Gallén Kallela eredeti finn képei mellett döntöttek.
- 28) Nádor, 241
- 29) Anders Gustaf Ramsay skót őskőtől származó finn író (Viipuri 1832-1910 Helsinki). 72 évesen 1904-7 között adta ki svéd nyelvű emlékiratait: Från barnaår till silferhår I-VIII. Ennek Helsinkiben 1905-ben megjelent I (Itália) részében szerepel Liszt római koncertjének leírása. Soldan leveléhez hasonlóan ez az eredeti Liszt koncert leírása sem ismert. Ezt is itt adom ki ismét 1905 után. A Finnország történelmét hitelesen leíró könyv finn fordítása is egyszer jelent meg: Muistojeni lapsen ja hopeahapsen W.S.O.Y. Porvoo – Borgå 1966.
- 30) Nádor, 240-242
- 31) Karl Fredrik Wasenius: Finska och finskfödda musiker II. Alie Alexandra Lindberg. In: Tidning för Musik. 1913.12., no.16.Helsingfors-Finland. Lönnblad Jan Ole: Alie Lindberg - finländsk pianist. Åbo Akademi 1989. HD 1879.10.8. Alie Lindberg kisasszony és Edward Grieg együtt töltik a telet Bergenben, ahol kamarazenei esteket adnak.
- 32) Hbl 1871.5.2.
- 33) Uusi Suometar 1871.8.2.
- 34) Hbl 1871.8.9
- 35) HD 1871.9.11.
- 36) Jalava Ilona: Antti Jalava . Helsinki Otava 1964,160(Liszt).
- 37) Hbl. 1879.24.4.
- 38) Svenska Pressen i New York 1890/9. Amerikai svéd emigráns lap. Benne Dahlberg nyilatkozata arról, hogy Weimarban Liszt tanítványa volt.
- 39) Nya Pressen 1883/2 Helsingfors-Helsinki valamint a The Brooklyn Daily Eagle 1886/1
- 40) Klemetti Heikki: Heinrich Wächter: Százéves évforduló. Sä 1918.no.1-2., 9-12. Wächter. 1848-ban Viipuriban organista. A Faltin rokonok hagyománya szerint ő is hallotta Liszt Ferencet zongorázni Königsbergben.
- 41) Sibelius Akademia Arkisto.(hiányos, téves. Sok svéd finn, német leszármazott segített tisztázni)
- 42) Sitt Anton (1847-1929) In: Hegedűs Kálmán: J.Sibelius finn zeneköltő és a magyarok, 46-47.Solo Music Budapest 2003
- 43) Egyetemi Könyvtár Helsinki-kéziratgyűjtemény. Robert Kajanus archivum
- 44) Uusi Suometar 1884.10.2.

- 45) Faltin Richard: Erinringar från Bayreuth. (Privatbrev skrivna under de första festspeldagarna 1876. In: Finsk Musikrevy 1906:4:1.129-133. és ugyanott 1906:7:1- 2.236-239.
- 46) Egyetemi Könyvtár Helsinki- Kézirattár. Richard Faltin archívum. Dingeldey két példányt írt.
- 47) Emma Engdahl 1884. május 25-én énekelt Weimarban. Az erről szóló kritikák: Deutschland 1885.5.27., Weimarische Zeitung 1884. 5.31. A HD (1884.4.14.), hogy a kisasszony Düsseldorfba készül tanulni. HD (1884.5.10.) tudósít a Darmstadtban (Weber: Büvös vadász) aratott sikeréről. A NPr (1884.5.31.) beszámol Weimarról és Otto Lessmann pozitív kritikájáról. Az Ustr (1884.7.2., 11.) a Dortmundban kapott elismerő kritikát idézi. A Morgenbladet (1884.07.11.) tudatja, hogy Engdahl művészneve egy hangversenyen szerepelt az idős Liszt abbéval, aki egyik új zenekari művének frissen elkészült részzeit is vezényelte. A készülő Szent Szaniszló oratóriumról volt szó. Ritkán hallható magas művészettel szólaltatja meg Koloss István orgonaművész Liszt: Szt. Szaniszló fantáziáját: „Ungarische Orgelmusik” nro 7. BRBSB-cd 009. Szent István Bazilika, Budapest. Angster-orgel.
- 48) HYK. Kéziratgyűjtemény. Ida Aalberg archívum.
- 49) UStr és NPr 1885.29.11
- 50) Ilona Jalava: Antti Jalava. Otava Helsinki 1964, 252 (Zichy)
- 51) Legány Dezső: Liszt Ferenc Magyarországon 1874-1886. 231,248. E85.II.1.
- 52) Nádor : 327.
- 53) U Str 1887.23.1. Ifjabb Richard Faltin orvos adata, amit Torsten Carlander rokona aki ezt 1966 október 23-án közölte velem Helsinkiben. A Rákóczi-induló észak-európai emberekre gyakorolt hatását legjobban az 1890/91 Bécsben Goldmark Károlynál tanult ifjú Jean Sibelius esete példázza. In: Hegedűs: Sibelius i. m. 27. Elgondolkoztató az ünnepelt bécsi zeneszerző és egykori 1848-as soproni magyar nemzetőr Goldmark Károly és a cári orosz fennhatóság alatti Suomiból érkezett J. Sibelius találkozására. Kevés olyan politikai ostobaság történt Európában, mint amikor a melegszívű, segíteni kész Goldmark műveit is tilos volt játszani az I. világháborús Helsinkiben. Sibelius hiába tiltakozott. Ezt Väinö Kyrölä (1909-2003) J. Sibelius-t jól ismert finn rokonom mondta el Järvenpääben.
- 54) Hbl 1887.3.3-4.3.
- 55) HD 1887. 29.11.
- 56) HD 1887. 12.6.
- 57) Hbl. 1926. 8.8. Busoni 1888 őszén Karl Petri tanítványának Berlinbe küldött levele, amit németből svédre fordítva tett közzé a helsinki svéd napilap.
- 58) Deutsche Staatsbibliothek zu Berlin. Preussischer Kulturbesitz Nachlass B.II.Busoni-Nováček. Levelezésüket magyar nyelven közli Hegedűs: Sibelius i. m. 37-39. Németül és finnül: Hegedűs: Kansainvälinen Sibelius ja unkarilaiset (Nemzetközi Sibelius és a magyarok 18-20) Helsinki 2000.
- 59) Idézet Busoni ünnepi beszédéből, amit Etshar Höcker az Astra nevű helsinki svéd nyelvű Nők Lapja 1943. I. emlékeiben közölt. Továbbá: Karl Flodin: Martin Wegelius.Helsingfors 1920,400. Hegedűs: Sibelius i. m. 59-60.
- 60) Flodin. i. m. 37
- 61) U Str. 1889. 22. 3.
- 62) Ugyanott. 1889. 5. 30.
- 63) Torsten Carlander mérnök és Sirpa Tolonen színésznő, író közlése.
- 64) U.Str. 1890. 15. 111.
- 65) Ugyanott. 1892. 3.4-6. és Hbl. 1892. 3-5.3.
- 66) HYK. Helsinki. Robert Kajanus Archivum.
- 67) PL, Hbl, US, NPr, mindegyik 1898. 10.1.
- 68) Hilja Hahti (később Krohn) naplója.SKS. Ilmari Krohn Archivum. Felolvasta Hahti rokona Kerttu Lappalainen docens 1977. 4.2. a Sziklatemplomban. Krohnék a templom mögött laktak.
- 69) HYK. Erkki Melartin Archivum
- 70) Selim Palmgrén: Minusta tuli muusikko (Muzsikus lett belőlem) W.S.O.Y. Helsinki 1948, 65-66. A 62.. lapon leírja, milyen nagy hatással volt rá Edouard Rislertől hallott Liszt Á-dúr zongoraverseny. Megjegyzi, hogy Rislert (a másik Liszt tanítvány) az Allgemeine Musikzeitung főszerkesztője Otto Lessmann kedvence. Liszt otthonáról írt értékes könyvet Morris Bagdy Liszt,s Weimar. New York-London 1959. (szerk..Kathleen Hoover). Élhető fényképek.
- 71) US. 1901. 16.11. és Die Musik. 1902. 1.8.
- 72) Svenska Dagbladet (Stockholm) 1902. 23.10.
- 73) PL. 1904. 16.1.
- 74) Alma Silvennoinen (később Kuula) Virta venhettä vie (Napló). 1901-19. W.S.O.Y. Helsinki 1968.

-
- 75) US. 1904. 15.2.
 - 76) Sä. 1904. 20.2.
 - 77) PL. 1904. 16.2.
 - 78) UStr. 1904.16.2.
 - 79) Ugyanott 1905.3.4.
 - 80) NS.1907./1 Hack Lajos levele. (A Zenevilág főszerkesztője Budapesten)
 - 81) US. 1907. 9.4.
 - 82) US. 1907.15.10.
 - 83) US. 1907. 30.10.
 - 84) US. 1909. 17.3.
 - 85) HS. 1911. 10.4.
 - 86) HS. 1911. 17.4.
 - 87) Tfm. 1911. 26.5.
 - 88) Allgemeine Musikzeitung-Fest Nummer 1911. 26.5.
 - 89) Hbl. 1912. 30.1. és HS. 1912. 30.1. A 92 éves Sirpa Tolonen elmondása.
 - 90) US. 1914.2. Ugyanabba a Forssa városba jött ki Vácra Bogányi Gergely és családja.
 - 91) HS. 1914.28.9.
 - 92) NS. 1914. Joulualbumi-Karácsonyi album: és Hegedűs: Sibelius i.m. 94-97. Kivekäs magyar kapcsolatairól.
 - 93) Musiikkitieto-Zenetudomány 1934.5.
 - 94) Sä. n:o 7-8/1918
 - 95) Nádor:282 Hamburger Klára: Liszt.326
 - 96) Hbl. 1920.4.3. és „Bis” (Karl Fredrik Wasenius): Finska musikern. In: Tidning för Musik. Helsingfors. 1913/12.
 - 97) U.Str. 1920.4.3
 - 98) US. 1920.17.3 és 5.4.
 - 99) HS. 1921. 9.12 valamint U.Str 1921.11.12.
 - 100) Wasabladet (svéd) 1922.3.28., Vaasan Uutiset (finn) 1922.3.28. továbbá a Turun Sanomat Turkui hírek) és Uusi Aura (Új Eke) 1922.11.1.,101)
 - 101) Torsten Carlander és Sirpa Tolonen elbeszélése a Gieseking zongoraestről.
 - 102) HS. 1922. 11.11.
 - 103) HYK.Robert Kajanus Archivum.
 - 104) o. 1924.8.3.és 1924.12.10.
 - 105) Sml. 1930.1.2.
 - 106) Magyar Nemzet. 1939. 6.14. továbbá Erik Bergman Hbl. 1942.6.12, aki Berlinben is hallotta.
 - 107) Dagens Nyheter (Stockholm) 1939.2.5.
 - 108) Stockholms Tidning (Stockholm) 1939/10.
 - 109) Dagens Nyheter. 1939.3-7.5.
 - 110) Musiikkitieto - Zenetudomány 1943/3.

Vály Sándor: MARE I-XXXXII. 2003 SPAIN